

Economisch-Statistische Berichten

UITGAVE VAN DE STICHTING HET NEDERLANDS ECONOMISCH INSTITUUT

18 FEBRUARI 1970

55e JAARGANG

No. 2734

Indekken

Dekt de Britse regering zich nu reeds in voor de komende onderhandelingen over toetreding tot de EEG of bereiden Wilson c.s. een „volte face” voor? Deze vraag rijst na lezing van de Engelse regeringsnota over de kosten van toetreding tot de EEG. Het is immers op zijn minst opmerkelijk te noemen, dat deze Labour-regering, waarvoor nooit moeite te veel was om argumenten contra aspecten van haar beleid te bagatelliseren, nu zo onverbloemd weergeeft welke bread-and-butter nadelen kleven aan de door haar voorgestane Europese politiek. Nergens is de publieke mening zó gevoelig voor als voor stijgende kosten van levensonderhoud (vraag het De Block); zij worden in het witboek niettemin juist sterk op de voorgrond geplaatst! En dat nog wel terwijl opiniepeilingen uitwijzen dat de overgrote meerderheid van de Engelse bevolking tegen aansluiting bij de EEG is; en dat alles bovendien nu, tegen de achtergrond van de dichterbij komende verkiezingen, electorale overwegingen ongetwijfeld een steeds belangrijker rol gaan spelen in de politiek. Niet zo verwonderlijk dus dat van sommige kanten wordt gesuggereerd dat Wilson weleens een reusachtige ommezwaai aan het voorbereiden zou kunnen zijn in het officiële standpunt van Labour en van zijn regering. Een ommezwaai namelijk waarbij het Verenigd Koninkrijk zich in zijn (niet zo „splendid”) „isolation” zou terugtrekken.

Er pleit echter meer voor die andere interpretatie, namelijk dat Engeland door dit toch vrij sombere rapport¹ zich van een redelijke uitgangspositie tracht te verzekeren voor de komende onderhandelingen in Brussel. Weliswaar

verklaart Whitehall categorisch dat het witboek voor binnenlands gebruik is bestemd, het lijkt toch vrij onwaarschijnlijk dat bij de samenstelling niet tevens is geanticipeerd op het continentale onthaal dat de nota ten deel zou vallen. Als Engeland namelijk van oordeel is dat de Zes ook voordelen in zijn aansluiting zien (en dat doen ze), dan zal het allicht niet al te hoog willen opgeven van de eigen voordelen, c.q. de eigen nadelen zo somber als mogelijk willen weergeven. Immers, daarmee kan de prijs voor toetreding waarschijnlijk worden gedrukt. Wordt die prijs inderdaad niet al te hoog, dan zal het met de nadelen voor de Britse economie ook wel meevallen. Als men met name van de gelegenheid gebruik maakt om ook het EEG-landbouwprijsstelsel grondig op de helling te zetten, dan zullen én de gevolgen voor de Britse betalingsbalans én voor het prijsverloop aanzienlijk minder nadelig kunnen zijn dan nu begroot. Voor deze interpretatie pleit des te meer omdat ook de Conservatieven (zo mogelijk nog meer uitgesproken) pro-EEG zijn. Wilson behoeft dus niet bang te zijn dat deze „issue” electoraal ongunstiger voor Labour dan voor de oppositie zou uitpakken. De „back benches” contra EEG in beide partijen roeren zich bovendien even hard.

Conclusie: de Engelse regeringspolitiek zal gericht blijven op aansluiting bij de EEG. Hoe zou het ook anders kunnen, als men zich realiseert dat het Britse BNP per hoofd van de bevolking in de afgelopen vijf jaar met slechts 8% steeg, tegen meer dan het dubbele van dit percentage in de landen van de EEG. En dat is toch wat nog altijd telt?

dr

¹ *Somber althans voor hem die zich niet realiseert dat alle becijferde toetredingskosten tezamen toch niet meer uitmaken dan maximaal 1% van het BNP in één jaar.*

inhoud

Indekken.....	181
Korthheidshalve	182
Drs. J. P. Pronk: Eén procent	183
Dr. J. P. I. van der Wilde: Meer beleidsstuk dan analyse....	184
L. S. Beuth: Weer gouden munten?	188
Drs. A. J. M. van de Laar: Nigeria: recente economische ont- wikkelingen	189
Ingezonden	194
Boekbesprekingen	198
Magazien	203
Mededelingen	205
Boekennieuws	207

redactie

*commissie van redactie: h. c. bos,
r. iwema, l. h. klaassen, h. w. lambers,
p. j. montagne, j. h. p. paelinck,
a. de wit*

redacteur-secretaris: p. a. de ruitser

*adjunct redacteur-secretaris:
j. van der burg*

Economisch-Statistische Berichten

Uitgave van de Stichting Het Nederlands
Economisch Instituut

Adres: Burgemeester Oudlaan 50,
Rotterdam-3016;
kopij voor de redactie:
postbus 4224. Telefoon:
(010) 14 55 11, toestel 3701. Bij
adreswijziging s.v.p. steeds adresbandje
meesturen.

Kopij voor de redactie: in tweevoud,
getypt, dubbele regelafstand, brede marge.

Abonnementsprijs: f. 44,72 per jaar,
studenten f. 31,20, franco per post voor
Nederland, België, Luxemburg, overzeese
rijksdelen (zeepost).
Prijs van dit nummer: f. 1,50. Abonnementen
kunnen ingaan op elke gewenste datum,
maar slechts worden beëindigd per
ultimo van een kalenderjaar.

Betaling: giro 8408; Bank Mees & Hope
NV, Rotterdam; Banque de Commerce,
Koninklijk plein 6, Brussel,
postcheque-rekening 260.34.

Advertenties: N.V. Kon. Ned. Boekdrukkerij
H.A.M. Roelants, Lange Haven 141,
Schiedam, tel. (010) 26 02 60, toestel 908.

Korthheidshalve

De Loonwet is er dus door. Iedereen tracht de uitslag van de Eerste-Kamerdebatten naar zich toe te rekenen. De voorstanders van de Loonwet behoeven daar geen moeite mee te hebben. Tegenstanders ervan zeggen dat de vakbeweging toch gewonnen heeft en dat minister Roolvink alleen formeel aan het langste eind heeft getrokken. Heel snedig hoort men het instrumentarium, dat de minister hiermee tot zijn beschikking heeft gekregen, ook wel karakteriseren als een „bordpapieren sabel”. De overwinning is inderdaad duur gekocht. Het gaat echter te ver om te spreken van een Pyrrus-zege. Weliswaar zijn de sociale tegenstellingen verscherpt, maar dat zou ook zonder Loonwet (of zelfs zonder alleen artikel acht) zijn gebeurd, gegeven de huidige sociaal-politieke constellatie. Toegegeven, het NVV en NKV hebben zich nu definitief uit het centrale loonoverleg teruggetrokken; „definitief” duurt echter in de politiek nooit jaren; boute uitspraken zijn snel vergeten. Minister Roolvink heeft in de Senaat verklaard alleen bij hoge uitzondering gebruik te maken van de hem bij artikel acht gegeven bevoegdheid om in afzonderlijke CAO's in te grijpen. Maar dat houdt niet in, zoals sommige commentaren willen, dat de minister dan net zo goed het bewuste artikel had kunnen laten vallen en dat het alleen halsstarrigheid en angst voor prestigeverlies moeten zijn geweest welke hem hebben bewogen het zo fel omstreden artikel toch te handhaven. Hebben deze commentatoren wel eens gehoord van de *preventieve* werking welke van een wet kan uitgaan? Zeker bij de Loonwet en nog meer bij artikel acht ervan is juist de preventie een belangrijk element. Als artikel acht in de praktijk niet gehanteerd zal worden is dat dan een bewijs van zijn overbodigheid? Integendeel, dan mogen werkgevers, werknemers en de minister van Sociale Zaken er zich op beroemen de zaak niet op de spits te hebben gedreven. Hopelijk geeft niemand de minister de gelegenheid om te bewijzen dat artikel acht méér dan alleen een preventieve werking heeft. (dR)

ESB wordt op zijn wenken bediend. Het Tweede-Kamerlid De Goede (D '66) gaat binnenkort schriftelijke vragen stellen aan de minister van Economische Zaken over de hoogte van de tarieven van de levensverzekeringsmaatschappijen. De heer De Goede heeft zich overigens op dit terrein al eerder actief betoond. ESB's verwijt van vorige week aan de kamerleden is dus niet terecht (excuses). Bij de jongste algemene politieke en financiële beschouwingen stelde De Goede aan minister De Block de vraag waar zijn prijsbeleid bleef met betrekking tot het doorgeven van mogelijke prijsdalingen aan de consument, en opperde de mogelijkheid dat de tariefverlagingen (in de orde van grootte van 6%) van de levensverzekeringsmaatschappijen best op zo'n 25% zouden kunnen worden gebracht. Een antwoord bleef toen uit. Op 27 november jl. vroeg De Goede wederom aan minister De Block waar de uitwerking van zijn prijsbeleid op dit gebied bleef. Aanvankelijk ontkende de minister dat de tarieven van de levensverzekeringsmaatschappijen onder de werking van de Prijzenwet vallen. Nadat mevrouw G. Brautigam (PvdA) had aangetoond dat dit wél het geval was, beloofde de minister in overleg te treden met de maatschappijen. Hij weigerde echter een termijn te noemen. De Goede diende daarop een motie in waarin hij de regering verzocht: a. aan de levensverzekeringsmaatschappijen en pensioenverzekeraars een termijn te stellen waarbinnen zij conclusies omtrent mogelijke prijsdalingen formuleren; b. die conclusies te toetsen aan het door de regering voorgestane prijsbeleid met name wat betreft het doorgeven van mogelijke prijsdalingen aan de consument; c. de Kamer in te lichten — uiterlijk in het voorjaar van 1970 — over de uiteindelijke uitkomsten. De motie werd verworpen. Tijdens de discussie viel de huidige minister van Economische Zaken R. J. Nelissen — toen nog Kamerlid voor de KVP — minister De Block bij door eveneens te stellen dat levensverzekeringen niet vallen onder de werking van de Prijzenwet. Hij zal nu wel beter weten. (vdB)

Eén procent

De omvang van de Nederlandse ontwikkelingshulp nadert de bekende 1%-doelstelling. In het meerjaren-programma van de Nederlandse hulpverlening is opgenomen dat hiervoor in 1971 1% van het netto nationale inkomen tegen factorkosten zal worden uitgetrokken. De hoogte van het voor 1970 begrote bedrag (f. 767 mln., d.w.z. 0,87%, een hoger percentage dan in 1969, waarbij niet werd geschroomd het oorspronkelijk geraamde bedrag te verhogen vanwege de snellere stijging van het nationale inkomen dan was verwacht) toont aan dat de toezeggingen serieus zijn bedoeld. Het betekent dat Nederland als één der eersten de UNCTAD-doelstelling (1% van het BNP tegen marktprijzen, waarvan 0,80% overheidshulp) in 1972 gemakkelijk zal halen (de afschrijvingen bedragen ongeveer 20% van het BNP). Dat is een verheugende ontwikkeling, al kan men tegenwerpen dat het zo langzamerhand wel tijd werd: de één-procent-doelstelling dateert immers reeds uit de jaren vijftig. Maar dat ligt niet aan het huidige kabinet. Minister Udink is — ere wie ere toekomt — tot op heden onder alle bewindslieden, zowel in ons land als daarbuiten, de krachtigste en meest effectieve pleitbezorger gebleken voor een vergroting van de hulpinspanning.

Toch is enige twijfel omtrent de realiteit van het bereiken van de één procent gerechtvaardigd, en wel om drie redenen. In de eerste plaats omdat alles nog steeds wordt begroot zonder rekening te houden met de naar ons land terugvloeiende stroom van ontvangsten aan aflossingen en rentebetalingen op aan ontwikkelingslanden verstrekte leningen. Voorzichtig geschat zullen deze jaarlijks toenemende

ontvangsten in 1970 ongeveer f. 20 mln. bedragen.

De tweede reden tot twijfel wordt gevormd door het stelselmatig achterblijven van de bestedingen bij de begrotingsbedragen. Geschat kan worden dat van het voor de periode 1960 t/m 1968 in totaal begrote bedrag (bijna drie miljard) ongeveer f. 700 mln. niet werd uitgegeven. Dat ligt gedeeltelijk aan vertragingen die optreden aan de andere zijde van de pipe-line. Maar ook de geringe flexibiliteit in de diverse Nederlandse hulpprogramma's en de eenzijdig door ons vastgestelde richtlijnen voor de besteding van de hulp door de ontvangende landen werken vertragend. De time-lag wordt bovendien in de hand gewerkt door een weinig consistent begrotingsbeleid. Het gebruik maken van zowel artikel 24 van de Comptabiliteitswet (dat het mogelijk maakt na afsluiting van een dienstjaar uitgaven te doen ten laste van de in dat dienstjaar begrote gelden) als van de mogelijkheid bedragen, die men eerst later verwacht uit te geven, binnenslijns te begroten is op zichzelf niet inconsistent. De beide mogelijkheden zijn echter niet altijd even consequent toegepast. Minister Udink heeft weliswaar verklaard dat gekozen is voor een begroting op basis van te verwachten verplichtingen, doch in de praktijk zijn enerzijds niet alle aangegane verplichtingen als zodanig begroot, terwijl anderzijds niet alle begrotingsbedragen verplichtingen weergeven: sommige hebben inderdaad betrekking op geraamde uitgaven. In principe hoeft dit slechts te leiden tot het voorlopig achterblijven van de uitgaven bij de ramingen — op zichzelf reeds ernstig nu de time-lag steeds toe-

neemt — maar deze inconsistentie heeft, zoals Teszler en De Wit hebben aangevoerd, ook geleid tot een feitelijke onderbesteding. Het alsnog uitgeven van de desbetreffende bedragen zou betekenen dat deze opnieuw op een begroting zouden moeten worden opgevoerd.

Daar komt — ten derde — dan bij dat een aantal begrote posten een dubieus karakter draagt. De hele begroting van het Kabinet van de Vice-Minister-President is mede opgevoerd, en daarvan heeft tenminste f. 20 mln. (inclusief de „overtochtskosten van uit de Nederlandse Antillen afkomstige jongelieden die in aanmerking wensen te komen voor beroepsschepeling bij de Koninklijke Marine”) niets met ontwikkelingshulp te maken. Ook t.a.v. een aantal andere posten (samen ongeveer f. 70 mln., te weten een gedeelte van de bedragen uitgetrokken voor FAO, voedselhulp, zuivelhulp, financiering van cursussen, instituten en research) is, om overigens verschillende redenen, twijfel gerechtvaardigd. Aan de verhoging van het hulpverleningsplafond viel niet te tornen, maar het lijkt er op dat het versnipperde karakter van ons hulpverleningsbeleid aan andere departementen de mogelijkheid heeft geboden een graantje mee te pikken. Het bereiken van de één-procent-doelstelling zou daarom wel eens meer schijn dan werkelijkheid kunnen worden.

Meer beleidsstuk dan analyse

Kanttekeningen bij de Nota midden- en kleinbedrijf 1969

Op 17 november 1969 verscheen van de hand van de staatssecretaris van Economische Zaken, Drs. L. J. M. van Son, een Nota over het midden- en kleinbedrijf. Deze nota vormt het onderwerp van een kritische beschouwing van Dr. J. P. I. van der Wilde. De heer Van der Wilde is secretaris van de Raad voor het Midden- en Kleinbedrijf en doceert „Economische vraagstukken van het midden- en kleinbedrijf” aan de Vrije Universiteit te Amsterdam.

De Nota midden- en kleinbedrijf 1969 beoogt meer een beleidsstuk te zijn dan een analyse van de belangrijke sector van het bedrijfsleven waarop zij betrekking heeft. In dit opzicht verschilt zij van de beide middenstandsnota's, die resp. in 1954 en 1959 verschenen onder verantwoordelijkheid van staatssecretaris Veldkamp¹.

De inhoud van de nota

De nota bevat naast een inleiding twee hoofdstukken. Het eerste hoofdstuk is getiteld: „Hoofddijnen van ontwikkeling en beleid”, het tweede: „Beleidsonderdelen”. Voorts is een bijlage aan de nota toegevoegd met een overzicht van bedrijfstaksgewijze structuuronderzoeken.

Het eerste hoofdstuk geeft een summier overzicht van de Nederlandse economie in de jaren '60. Tegen deze achtergrond wordt dan de ontwikkeling van het midden- en kleinbedrijf geschetst, alsmede die van de tot het midden- en kleinbedrijf behorende ondernemingen, gedifferentieerd naar vier sectoren: de detailhandel, ambachten en kleine industrie, horeca en vervoer. In deze beschrijving trekt vooral de aandacht de omvang van het midden- en kleinbedrijf, ruim 24% van de totale beroepsbevolking, en de bijdrage aan het nationale inkomen van rond 18%.

Hierop aansluitend wordt dan een aantal ontwikkelingslijnen geschetst waarbij de welvaartstoename én de stijging van het kostenniveau worden aangewezen als bepalend voor het ontwikkelingsbeeld. Het samenspel van deze factoren zou hebben geleid tot commerciële, organisatorische en bedrijfseconomische rationalisatie. Deze ontwikkeling leidt de staatssecretaris tot het leggen van een vijftal nieuwe accenten voor het specifieke beleid, t.w.:

1. het wegnemen van belemmeringen voor de ondernemers (vereenvoudiging Vestigingswet, aandacht voor juridische en fiscale consequenties van de rechtsvorm van de onderneming, vereenvoudiging van de garantië-kredietverlening);
 2. kwalitatieve versterking ondernemerschap (coördinatie research, onderwijs en voorlichting);
 3. aandacht voor het ordelijk economisch verkeer;
 4. vernieuwing en verbetering van de ontwikkelingshulp en de bedrijfsbeëindiging;
 5. een grotere aandacht voor het regionale beleid.
- In het tweede hoofdstuk wordt deze nieuwe beleidsaanpak

uitgewerkt voor de vestigingswetgeving, het onderwijs, de voorlichting, de research, het ordelijk economisch verkeer, de garantiëkredietverlening, de rechtsvorm van de onderneming, het regionale beleid, de ruimtelijke ordening, de ontwikkelingshulp en de bedrijfsbeëindiging, de sociale voorzieningen, de uitbesteding en de toelevering, en het EEG- en Beneluxbeleid.

Het is niet mogelijk binnen het bestek van dit artikel een volledig overzicht te geven van de onderwerpen die aan de orde worden gesteld. Daarom wordt volstaan met het weergeven van enkele saillante punten.

Voor wat de *vestigingswetgeving* en het *onderwijs* betreft denkt de staatssecretaris aan een versoepeling van de vestigingswetgeving en een duidelijk richten van het onderwijs op de totale ondernemersopleiding. Op welke wijze het voor de vestigingswet noodzakelijke onderwijs zal kunnen passen binnen het kader van de Mammoetwet wordt gemaakt tot een punt van nader overleg tussen de departementen van Economische Zaken en Onderwijs.

Voor wat de *voorlichting* aangaat wordt verwezen naar een — inmiddels ingestelde — commissie bedrijfsvoorlichting die advies zal uitbrengen aan de minister van Economische Zaken. Nadat deze commissie advies heeft uitgebracht, wil de staatssecretaris verder ingaan op de voorlichting in het midden- en kleinbedrijf.

Voor de *research* wil de staatssecretaris een commissie van deskundigen aan het werk zetten die de werkzaamheden van betrokken research-instituten en universiteiten en hogescholen in een totaalplan zou moeten coördineren met als prioriteiten branchegewijze structuuronderzoeken, resp. regionaal gerichte onderzoeken, alsmede het onderzoek van de inkomensontwikkeling.

Voor wat de *garantiëkredietverlening* aangaat zal advies gevraagd worden aan de commissie Financieringsaangelegenheden Midden- en Kleinbedrijf over:

- het terugbrengen van het aantal kredietsoorten tot drie, een hypothecair krediet, een risicodragend krediet en een niet-risicodragend krediet;

¹ De nota die in 1954 verscheen, werd ondertekend door minister Zijlstra en staatssecretaris Veldkamp.

- de beperking van de behandeling van het risicodragend krediet en het niet-risicodragend krediet tot één instantie;
- de wenselijkheid bij de voorbereiding en begeleiding van kredieten andere instanties in te schakelen.

Voor wat betreft *het regionale beleid en de ruimtelijke ordening* is het meest spectaculaire punt de gedachte aan een vorm van overleg tussen vertegenwoordigers van het georganiseerde bedrijfsleven, de Kamers van Koophandel en Fabrieken, de regionale overheden en de economisch-technologische instituten, alsmede de rijksconsulenten voor het midden- en kleinbedrijf en toerisme.

Voor wat tenslotte de *bedrijfsbeëindiging en ontwikkelingshulp* betreft wordt het accent gelegd op een sterker verband tussen collectieve en individuele ontwikkelingshulp, terwijl de bedrijfsbeëindiging wordt gezet in het teken van de bemiddeling naar een onzelfstandige functie.

De eerste reacties

De eerste reacties op de nota waren niet gunstig. De voornaamste oorzaak hiervan ligt in onvoldoende vooroverleg en in het karakter van de bedrijfsbeëindiging die in het stuk wordt aangekondigd.

Wat betreft het gepleegde vooroverleg moet opgemerkt worden, dat daarover — alle goede bedoelingen ten spijt — noch bij de centrale organisaties van ondernemers² noch bij de betrokken instellingen, zoals het Economisch Instituut voor het Midden- en Kleinbedrijf, het Centraal Instituut voor het Midden- en Kleinbedrijf en de betrokken publiekrechtelijke bedrijfslichamen tevredenheid bestaat. Weliswaar is over onderdelen van de nota tevoren van gedachten gewisseld met deskundigen, maar er vond geen integraal overleg plaats en er werd geen advies ingewonnen in de formele zin van het woord.

Voor wat betreft de bedrijfsbeëindigingsregeling richt de kritiek zich op het karakter van de regeling. De huidige saneringsregeling heeft de image van een vervroegde pensionering en een aanvulling op de AOW. De nieuwe regeling staat — zoals gesteld — in het teken van de arbeidsbemiddeling en heeft alleen de Bijstandswet in de achterhand als deze bemiddeling niet slaagt of uitsluitend op de AOW moet worden teruggevallen. Hieraan moet het bedrijfsleven — als dat al zal gebeuren — eerst wennen. De tik kwam mede door het ontbreken van de mogelijkheid tot voldoende overleg te hard aan.

Inmiddels werd reeds direct na het verschijnen van de nota aangedrongen op verlenging van de bestaande regeling tot 1 januari 1970. Als gevolg van deze verlenging is ook een groot aantal aanvragen voor sanering op grond van de oude regeling door het O & S-fonds ontvangen. Over de voorstellen van staatssecretaris Van Son buigt zich thans een aantal deskundigen, met de opdracht op korte termijn over de nieuwe regeling te adviseren.

De in de nota gevolgde gedachtengang

De aanvankelijke kritiek zou de indruk kunnen wekken dat het gaat om een slecht geschreven stuk. Dat is niet het geval. Het stuk is helder geconcipieerd en uit de redactie blijkt dat ook naar een goede ontvangst is toegewerkt. Zo is bijv. gepoogd een stuk kritiek dat de eerste middenstandsnota van Dr. Veldkamp kreeg, t.w. dat het geen „menselijk document” zou zijn, te vermijden door een intelligent excuus. Gezegd wordt dat de onderwerpen die

AR-radicalen:

Pak Christi

Barnard:

hartedief

Bislet:

wereldkampioenschappen Ardrijderij

Wilson:

nóóit geweten dat Gemèenschap
zo duur kan zijn

(ongecorrigeerd)

in de nota worden behandeld onvermijdelijk een „overwegend economisch karakter” hebben. „In wezen echter vindt de(ze) nota zijn inspiratie en verklaring bij de mensen, die met de aangeduide economische categorieën te maken hebben”.

De manier van redeneren van Drs. Van Son getuigt van een voor deze tijd ietwat bizarre filosofie. De staatssecretaris ziet het midden- en kleinbedrijf als een „groep van ondernemers”, die wordt „geconfronteerd met sterkere economische krachten en onvermijdelijke ontwikkelingen”. Vooral in het licht van het reeds genoemde, door de staatssecretaris verschaft, cijfermateriaal — 24% van de totale beroepsbevolking en een stijging van het aantal werknemers tussen '60 en '68 van zeker 100.000 manjaren — doet deze gedachtengang zonderling aan. Vergelijking is hier mogelijk met de opvatting van Dr. Veldkamp, die in 1954 in zijn nota wees op het omgekeerde, nl. dat „ernstige moeilijkheden in de middenstandsector, voor zover deze betrekking hebben op de gehele middenstand, tot een ernstige verstoring kunnen leiden van de sociaal-economische verhoudingen”.

De staatssecretaris geeft zich er overigens wel rekenschap van dat in zijn nota „een beschouwing over de wisselwerking tussen het algemeen sociaal-economisch beleid van de regering en het midden- en kleinbedrijf” ontbreekt. Hij zegt daarvan te hebben afgezien omdat de toetsing van het specifieke beleid met betrekking tot het midden- en kleinbedrijf „slechts zinvol kan plaatsvinden indien dit geschiedt in samenhang met de meer algemene doelstellingen van het regeringsbeleid”. Het ontbreken van deze toetsing heeft ernstige consequenties en leidt tot het volgende — bij nader inzien meest fundamentele — bezwaar tegen de nota.

In de nota rijst voor ons op het beeld van een groep kleinere ondernemers die werkzaam zijn in betrekkelijk los naast elkaar staande branches, die zich gunstiger of

² *Het Koninklijke Verbond van Ondernemers — de vroegere Koninklijke Nederlandse Middenstandsbond en het Nederlands Verbond van Middenstandsverenigingen — en de Federatie van het Katholiek en het Christelijk Ondernemersverbond — de vroegere Christelijke Middenstandsbond en de Nederlandse Katholieke Middenstandsbond.*

minder gunstig kunnen ontwikkelen. De problemen van deze branches kunnen, naar de staatssecretaris denkt, concreet worden geanalyseerd om daarop dan het beleid te richten. Voor de wijder strekkende belangen van deze ondernemers — de werknemers komen niet in het beeld — wordt verwezen naar andere ministeries en wordt de regionale ontwikkeling in de beschouwing betrokken. *In feite kent de staatssecretaris derhalve geen problematiek van het midden- en kleinbedrijf, maar alleen problemen van groepen ondernemers in het midden- en kleinbedrijf werkzaam.*

Met deze mensen wil hij ook een beter contact. De gedachte aan een betere communicatie met de ondernemer in het veld weegt voor hem zwaarder dan die aan de communicatie met de betrokken centrale organisaties, die een landelijke en in het algemeen sociaal-economisch beleid geïntegreerde aanpak van de vraagstukken van het midden- en kleinbedrijf voorstaan. Daarom liggen er in de nota belangrijke kansen voor de vakorganisaties en voor de regionale organisaties: de nota ondersteunt het branchebeleid en het provinciale beleid.

Deze aanpak is in de nota consequent doorgevoerd. Als bijv. voor wat het vestigingsbeleid betreft aansluiting wordt gezocht bij de bestaande vakopleidingen, dan komt dezelfde gedachtengang o.m. terug bij het accent dat onder het hoofd research wordt gelegd op het *bedrijfstaksgewijze* onderzoek. Het *regionale* onderzoek dat eveneens bij de research prioriteit krijgt, vindt zijn tegenhanger in het *regionale* accent bij de collectieve *ontwikkelingshulp*.

De moeilijkheid bij deze beschouwingswijze ligt in wat ontbreekt. Het loon- en prijsbeleid, de mededinging, het werkgelegenheidsbeleid enz. worden niet behandeld. Dit beleid wordt als een gegeven aanvaard. Noodzakelijke contacten met andere ministeries krijgen daardoor een incidenteel karakter.

Ook hier een enkel voorbeeld. De staatssecretaris stelt niet dat bij de opzet van regionale ontwikkelingsmodellen door het Centraal Planbureau rekening gehouden moet worden met studies op dit terrein; conform zijn opdracht door het E.I.M. uitgevoerd. Toch zou voor de hand hebben gelegen dat de staatssecretaris deze studies had willen gebruiken als grondmateriaal bij het maken van die modellen. Hij stelt evenwel: „Voorts hecht de ondergetekende veel waarde aan de door het Centraal Planbureau per provincie op te stellen economische modellen... De speciale onderzoeken ten behoeve van deze sector zullen daardoor in een breder kader kunnen worden geplaatst”. De indruk wordt gewekt dat het hier zo voor de hand liggend verband opzettelijk niet is gelegd.

Het pogen concreet — duidelijk — te zijn speelt de staatssecretaris in dit opzicht parten. In de paragraaf over

research komt dat duidelijk tot uitdrukking: „De voorkeur van de ondergetekende gaat (derhalve) uit naar bedrijfstaksgewijze en regionale onderzoeken boven de meer algemene op het gehele midden- en kleinbedrijf gerichte onderzoeken.”

In meer dan één opzicht is deze onderaccentuering van de meer algemene probleemstelling schadelijk. De gedachte die aan dit alles ten grondslag ligt, t.w. dat het algemene beleid een optelsom zou zijn van bedrijfstakproblemen en regionale problemen, doet de grote ontwikkelingslijnen uit het oog verliezen. Een kwantitatieve analyse bijv., welke ondernemingen in het midden- en kleinbedrijf voor wat hun economische ontwikkeling aangaat aansluiting vinden aan de ontwikkeling van de consumptie (bijv. detailhandel) en welke ondernemingen de ontwikkeling van de investeringen volgen (bijv. producerend ambacht en kleine industrie), zou van groot belang zijn. Het is op het departement van de staatssecretaris bekend dat het ontbreken van een dieper inzicht op dit punt steeds opnieuw moeilijkheden geeft bij de prognoses van de te verwachten ontwikkeling.

Niet alleen echter de problemen, samenhangend met de visie op het midden- en kleinbedrijf als een levend onderdeel van de Nederlandse en Europese economie, en het benodigde cijfermateriaal om die problemen zuiver gesteld te krijgen, blijven bij de geïsoleerde benadering van het specifieke middenstandsbeleid buiten beschouwing; ook aan het inzicht dat elke economische activiteit waarde toevoegt wordt voorbijgegaan. Aan de fiscus behoeft dit laatste niet meer te worden verteld. Het economisch beleid voor het midden- en kleinbedrijf blijft evenwel staan in het teken van de gedachte dat bepaalde categorieën stuwende ondernemingen het economisch kaderwerk op gang brengen en dat de dienstverleningssector dan wel volgt.

Als gevolg van deze gedachtengang zal het moeilijk zijn, het regionale beleid in de richting te sturen die de staatssecretaris wenst. Het zal nauwelijks mogelijk zijn uit te komen boven een wellicht manhaftige poging een bestaande groep van activiteiten door te lichten en opnieuw te richten. Dat komt omdat ook in dit opzicht een fundamenteel kritische instelling ontbreekt.

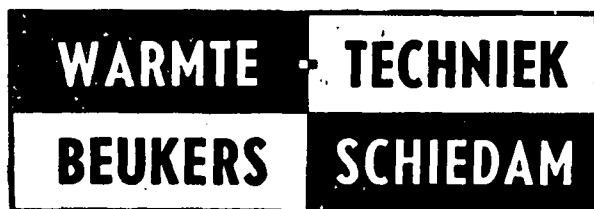
In alle opzichten behoudt zo het voorgestelde beleid een patronale inslag, terwijl geen enkele poging wordt gedaan inspraak in het algemeen sociaal-economisch beleid te forceren.

Gebrek aan contact

De staatssecretaris zou er goed aan doen met zijn staf en de betrokken organisaties, publiekrechtelijke bedrijfslichamen en instellingen overleg over de in de nota voorgenomen programmering te openen. De nijkse reactie in eerste instantie zou daardoor misschien kunnen omslaan. De kans tot een gezamenlijk constructief beleid te komen ligt hier voor het grijpen.

Het is jammer dat ook voor wat de voortgang van het beleid betreft weer een aantal kritische noten op zijn plaats is. Sommige onderwerpen worden door de staatssecretaris verwezen naar nader onderzoek. Hij vermijdt daarbij systematisch te letten op de plaats die krachtens de Wet op de Bedrijfsorganisatie door de Hoofdbedrijfschappen voor de Detailhandel en Ambachten en door de Raad voor het Midden- en Kleinbedrijf wordt ingenomen. Deze lichamen dienen ook deze bewindsman gevraagd én ongevraagd van advies. Zij zijn voldoende geoutilleerd, ook als het erom gaat de noodzakelijke deskundigheid aan te trekken indien

(I.M.)

deze in de eigen apparatuur mocht ontbreken. Het blijft een raadsel waarom in de nota elke directe verwijzing van een vraagstuk voor advies naar deze lichamen ontbreekt.

De enige verklaring voor dit feit is wellicht te vinden in de grote terughoudendheid die het optreden van de staatssecretaris in het algemeen kenmerkt. Deze terughoudendheid is mogelijk zelfs ongewild. Bij herhaling heeft de staatssecretaris gezegd dat hij open staat voor ieder die hem wil benaderen. Bij de voorbereiding van de nota werd van hem ook regelmatig de klacht gehoord dat er zo weinig suggesties kwamen van de kant van het bedrijfsleven. Het heeft er alle schijn van dat hier van een levensgrote communicatiestoornis sprake is.

Wanneer van de zijde van het bedrijfsleven gesproken wordt over overleg, dan wordt daarbij gedacht aan het gemeenschappelijk voorbereiden van initiatieven en niet aan de mogelijkheid gehoord te worden bij het uiten van eventuele wensen. Daarbij komt, dat wanneer over onderwerpen als voorlichting en research wordt gesproken, sprake is van instellingen waarin de overheid én het bedrijfsleven gemeenschappelijk de bestuurlijke verantwoordelijkheid dragen. De terughoudendheid die bij al deze contacten door de overheid wordt betracht leidt tot de gedachte dat de overheid niet van plan is haar ideeën royaal met betrokkenen te bespreken. Het verkeer met de staatssecretaris krijgt daardoor veel van een eenrichtingsverkeer: vertelt u mij wat u wenst en ik zal kijken wat ik eraan doen kan. Het bedrijfsleven verlangt veel meer naar een houding die staat in het teken van een gemeenschappelijke actie met inachtneming van een ieders verantwoordelijkheid.

Het specifieke beleid

Met betrekking tot het specifieke beleid ontbreekt in de nota de kritische zin niet. Er is een grote bereidheid de beleidsinstrumenten te toetsen en de suggesties tot verandering die in adressen en programs tot uitdrukking zijn gekomen, na onderzoek al dan niet gewijzigd, over te nemen.

Ook de bestaande instellingen worden niet gespaard. Elke schroom ook netelige zaken aan te roeren, zoals de procesgang bij de garanti kredietverlening en de opzet van de vestigingswetgeving, ontbreekt. Het is dan ook vervelend dat ook hier weer kritische kanttekeningen moeten worden geplaatst. Liever dan op dit punt verder lang te betogen, geef ik tenslotte puntsgewijs de kern van de hier geoefende kritiek weer:

a. In de paragrafen over het vestigings- en onderwijsbeleid ontbreekt een visie op de plaats van het dagonderwijs;

b. Het onderzoek van de voorlichting gaat buiten degenen om die daarvoor de praktische en de beleidsverantwoordelijkheid dragen. Bovendien wordt het gesteld in het teken van bezuiniging. Het is de vraag of op deze wijze een passende en royale opzet van de voorlichting overeenkomstig de werkelijke behoeften in het midden- en kleinbedrijf tot stand zal komen;

c. De research wordt niet overeenkomstig het reeds in 1959 verschenen Rapport Wetenschappelijk Onderzoek onderworpen aan een integraal onderzoek, maar het blijft bij een plan tot coördinatie vanuit een vooringegenomen stellingname;

d. De wens te komen tot één wet waarin het ordelijk economisch verkeer wordt geregeld, wordt niet overgenomen;

e. In de probleemstelling met betrekking tot de gegarandeerde kredietverlening ontbreekt een duidelijke visie op het aspect van het onderzoek en de begeleiding;

f. In de paragrafen over het regionale beleid en de ruimtelijke ordening ontbreekt elke gedachte aan integratie in het regionale ontwikkelingsbeleid;

g. De bedrijfsbeëindigingshulp blijft voorlopig een omstreden vraagstuk.

Uiteraard zal moeten worden afgewacht hoe de behandeling van de nota in maart in de Tweede Kamer verloopt. Hopelijk kunnen er tijdens deze behandeling met name op het gebied van de centrale onderwerpen, het integratiebeleid, de overlegstructuur, de voorlichting en de bedrijfsbeëindiging nu eindelijk eens spijkers met koppen worden geslagen.

J. P. I. van der Wilde

(I.M.)

**Een nieuw
herkenningsteken
van de Friesland Bank**

**Een snel groeiende bank.
Gunstige rentecondities.
Geen omzetprovisie.
Balanstotaal f 321.5 miljoen.
Grootste bank van Friesland.**

Friesland Bank

**16 vestigingen in Friesland.
Hoofdkantoor:
Leeuwarden, Zaailand 110.**

Weer gouden munten?

In de waardering van het publiek (een ook voor de econoom niet te onderschatten psychologisch gegeven) heeft het goud door de eeuwen heen steeds preferentie genoten boven elk ander metaal. Gouden munten hebben historisch vaak gediend als oppotmiddel, vooral in de perioden dat er nog geen banken en waardepapieren bestonden en het rentemotief om welke reden dan ook geen rol speelde (in de middeleeuwen door het renteverbod, nu bijv. door fiscale motieven). Wanneer inflatie het vertrouwen in het geld ondermijnde, kwamen minder manipulaties voor met gouden dan met zilveren munten: bij de laatste viel een slechter allooi moeilijker op het oog vast te stellen.

Naarmate het goud van de nationale banken een steeds groter functie kreeg in het internationale betalingsverkeer — daarvoor diende de goudreserve voornamelijk als dekking van de bankbiljetten — werd het ongewenst geacht goud ter beschikking van het publiek te stellen, om de prijs zoveel mogelijk stabiel te houden en om de functie als monetaire reserve in een zich steeds uitbreidend internationaal goederen- en dienstenverkeer te kunnen blijven vervullen. De door deze uitbreiding veroorzaakte grotere behoefte aan internationale betalingsmiddelen werd aanvankelijk opgevangen door de Dollar en het Pond als reserve-valuta te aanvaarden, daar een verhoging van de goudprijs slechts tijdelijk baat zou hebben gebracht en deze verhoging uit internationaal-politieke overwegingen (Rusland en Zuid-Afrika als voornaamste goudproducerende landen zouden hiervan eenzijdig profiteren) ongewenst werd geoordeeld. Wel werd besloten de goudprijs te binden aan een limiet, doch deze voor de particuliere sector vrij te laten. De volgende logische stap was de inschakeling van het Internationale Monetaire Fonds voor het scheppen van speciale trekkingsrechten (SDR), oorspronkelijk gezien als aanvulling van de goudreserves, waardoor in feite het goud als fundament van het internationale betalingsverkeer zijn unieke positie verloor.

Deze ontwikkeling is zeker een der oorzaken van de scherpe daling van de vrije goudprijs tot praktisch het minimum van de internationaal vastgestelde limiet. Zo heeft het aanhouden van een (renteloze) goudreserve, vroeger uit hoofde van nationaal belang geboden, thans in haar huidige omvang (in Nederland alleen al f. 6 mrd.) niet meer die hoge prioriteit, die zij vroeger had. Dit aanhouden is in verband met de mogelijkheid van een verdere prijsdaling van het goud riskant geworden, ook al omdat het steunen van de goudprijs op lange termijn door aankoop via de nationale banken niet onbeperkt kan doorgaan. Hierbij komt, dat door de hoge geldende rentevoet het aanhouden van improductieve goudreserves in de bestaande omvang als een economisch niet meer verantwoorde vorm van beleid mag worden beschouwd.

Het zou derhalve onder deze gewijzigde omstandigheden stellig overweging verdienen na te gaan of thans niet opnieuw de tijd is gekomen om op voorzichtige wijze over te gaan tot het geleidelijk ter beschikking stellen van goud

voor aanmunting van gouden munten, waaraan uiteraard een wijziging van de Muntwet dient vooraf te gaan. Nu de dekking van de bankpapier-circulatie in goud en de vrije inwisseling tegen goud zijn vervallen, is de nominale waarde van de munt in feite los komen te staan van haar intrinsieke metaalwaarde, zoals dit al eerder t.a.v. het zilver was gebeurd. Dit impliceert, dat het thans verantwoord lijkt gouden tekenmunten te slaan met een lagere intrinsieke dan nominale waarde, bijv. f. 50-stukken met een intrinsieke waarde van ca. f. 30, een en ander op grond van een nader vast te stellen diameter, gewicht en gehalte dezer munten.

Door een dergelijke aanmunting zou, naarmate de behoefte hieraan is gebleken, het mogelijk zijn geleidelijk een voorshands klein gedeelte van de (onrendabele) goudreserve boven de marktwaarde te liquideren. De invoering van een gouden munt, nog altijd een symbool in de ogen van het publiek van waardevast geld, zou er toe bijdragen het vertrouwen in het geld te versterken en het sparen bevorderen. Er zou, voor zover bij het publiek een oppot-effect zou worden gewekt, een antibestedingstendens uit kunnen voortspruiten.

Tot de uitgifte van een gouden munt kunnen ook andere, niet-economische motieven meespelen. Sedert 1815 is elke koning(in) in ons land tot en met Koningin Wilhelmina in zijn(haar) beeldenaar op een gouden munt vereeuwigd. Nu lijkt het ogenblik gekomen de reeks voort te zetten met de beeldenaar van Koningin Juliana, eventueel in 1973, wanneer zij haar 25-jarig regeringsjubileum hoopt te vieren. Een speciaal herdenkingskarakter behoeft deze munt niet te hebben, evenmin als het gouden tientje van 1898, geslagen ter gelegenheid van de inhuldiging van Koningin Wilhelmina, dat had.

Gouden munten zijn van oudsher ook als sieraad gedragen en als geschenk gebruikt. Ook dit is een reële functie van de munt naast die als betaalmiddel. De Oostenrijkse munt slaat, om in deze internationale behoefte te voorzien, nog steeds de oude gouden munten en maakt daarop (deviezen-) winst. Ook de Engelse munt slaat nog steeds gouden sovereigns.

Bij een eerste oplaag van 3 miljoen gouden f. 50-stukken met een intrinsieke waarde van ca. f. 30 per stuk, levert dit een directe winst op van $3 \text{ miljoen} \times f. 20 = f. 60 \text{ mln.}$, ongeacht de rente, die door de goudomzetting wordt gemaakt op de tegenwaarde ($nl. 3 \text{ miljoen} \times f. 30 = f. 90 \text{ mln.}$ ad 8% per jaar = f. 7,2 mln. Waar te verwachten is, dat een groot aantal dezer munten naar het buitenland zal worden uitgevoerd, komt tegenover de opoffering van een (bescheiden) gedeelte der goudreserve direct een (grotere) deviezenopbrengst te staan.

Hoe aantrekkelijk ook, er zijn aan deze propositie ook aspecten en consequenties verbonden, die zorgvuldige afweging vereisen. Juist bij het slagen der emissie — hetgeen

(Slot op blz. 195)

Recente economische ontwikkelingen

In de landenkroniek van ESB is ditmaal Nigeria aan de beurt (eerder reeds werden Suriname en Griekenland behandeld). In onderstaand artikel zullen de huidige economische situatie in Nigeria, de financiële relaties tussen de federale regering en de staten, en enkele aspecten van de personeelsvoorziening bij de overheid worden belicht. De auteur, Drs. A. J. M. van de Laar is consultant manpower and training section van de Economic Commission for Africa van de Verenigde Naties. Het artikel representeert overigens in genen dele de mening van de ECA. De heer Van de Laar sloot zijn artikel in december jl. af.

Inleiding *

Een recente bezoeker van Lagos merkte van de burgeroorlog weinig. Afgezien van wat militair gedoe op het vliegveld, de richtlijnen in de hotelkamer om bij een eventueel luchtalarm rustig via de trappen naar beneden te gaan en de zandzakken voor de ingang van de nieuwe wolkenkrabber, waar een groot aantal federale ministeries is ondergebracht, viel hem weinig op. Zelfs het reizen per auto naar Ibadan en Ife werd niet langer opgehouden door talloze militaire „roadblocks”. De kranten schreven nauwelijks over de oorlog, of over de rebellen zoals dat in de federale pers heette. Nieuws via de radio was ook uiterst schaars. De ambtenaren wilden over alles praten wat niet controversieel is. Maar in Nigeria is bijna alles controversieel.

„To keep Nigeria one, is a job that must be done”, staat op vele schutdingen. Naar buiten werd hierdoor de illuzie hooggehouden dat de federale eenheidsstaat een realiteit was en dat het probleem Biafra niet meer was dan een aberratie, een plaatselijke rebelle die derhalve, in het staatsbelang, onderdrukt kon, mocht en moest worden.

Het is echter van belang na te gaan wat op het ogenblik aan het groeien is, voorsnog onder de oppervlakte, met name sinds de constitutionele veranderingen van mei 1967. In mei 1967 werd de bestaande structuur van vier regio's (North, East, West, Mid-west) en het federale gebied Lagos vervangen door een twaalfstal staten in federatief verband. Per 1 april 1969 zouden deze staten operationeel worden moeten zijn, hetgeen gelukt is voor tien van de twaalf. In Central East en Rivers State, beide in de voormalige Eastern Region, is door de afscheiding van Biafra en de oorlog nog niet veel kunnen gebeuren. Rivers State is echter in 1969 toch begonnen te functioneren, toen Biafra al vrij ver was ingesnoerd.

De economische situatie

Het producenteninkomen, resulterend uit de verkoop van agrarische producten welke via de „marketing boards” verhandeld worden, vertoont een sterk dalende tendens: het is in twee jaar meer dan gehalveerd (tabel 1).

Tabel 1.

Producenteninkomen van via „marketing boards” verhandelde produkten (in £N mln.)

Produkt	1967 januari- juni	1968 januari- juni	1969 januari- juni
Cacao	5,7	8,2	4,7
Aardnoten	31,4	17,2	8,8
Seed cotton	6,4	3,1	4,0
Palm kernels en overige produk- ten	5,6	3,4	3,6
Totaal	49,1	31,9	21,1

Een inkomensdaling van 57% in twee jaar is zeer aanzienlijk. Zij is het gevolg van twee tegengestelde bewegingen. De index van het volume van de agrarische produktie (1960 = 100) is teruggelopen van 104,6 in 1967 en 103,8 in 1968 tot 79,2 voor de eerste helft van 1969. De daling van het produktievolume was vooral geconcentreerd in aardnoten en cacao, en was overwegend het gevolg van excessieve regenval in het begin van het seizoen 1968/1969. Een tweede factor is dat de smokkel in genoemde artikelen waarschijnlijk is toegenomen, om de verhoogde belastingen, welke door de „marketing boards” werden geheven ter financiering van de oorlog, te ontduiken. Tegenover het dalende volume staat een aanzienlijke prijsstijging voor Nigeria's agrarische exportprodukten. De index voor het eerste halfjaar van 1969 steeg met 16,1% ten opzichte van de eerste helft van 1968 en met 13,2% ten opzichte van de tweede helft van 1968. Juist de prijzen voor cacao en aard-

* Het in dit artikel gebruikte cijfermateriaal komt uit officieel gepubliceerde primaire bronnen. Vooral de verslagen van de Central Bank of Nigeria, de National Universities Commission en de National Manpower Board zijn nuttig. Voorts is gebruik gemaakt van de volgende secundaire bronnen: Adebayo Adedeji: „Nigerian Prospects”, (Hutchinson, Londen 1969) en de speciale nummers van „Administration”, the Quarterly Review of the Institute of Administration, University of Ife, (april 1968 en juli 1969). Voorts: Adebayo Adedeji (ed): „Nigerian Administration and its Political Setting” (Hutchinson Educational, Londen 1968).

noten, waarvoor de volume-ontwikkeling negatief was, zijn sterk omhoog gegaan (tabel 2).

Tabel 2.

Index wereldprijzen van Nigeria's agrarische export-producten (1960 = 100)

Produkt	1967 januari- juni	1968 januari- juni	1969 januari- juni	Gewich- ten
Cacao	98,5	100,8	155,4	26,70
Aardnoten	94,0	81,9	107,6	20,33
Palmolie	99,9	82,0	72,6	12,12
Palm kernels	90,3	126,6	91,7	17,00
Rubber	55,2	46,7	64,3	13,10
Totaal-index	91,5	92,9	107,9	

Zowel de volume- als de prijsindices fluctueren vrij sterk rond een praktisch horizontale trend op het niveau van 1960. Een weinig dynamische groeisituatie, welke echter niet onkarakteristiek is voor een groot aantal ontwikkelingslanden.

De industriële productie lag in het eerste kwartaal van 1969 weer op het vooroorlogse niveau. Als men rekening houdt met het feit dat vanaf het derde kwartaal van 1967 de drie Eastern States buiten de index gebleven zijn, moet men concluderen dat de oorlogssituatie en de reductie van de invoer een industriële hausse hebben gestimuleerd, die er toe heeft geleid dat de industriële productie *exclusief* de Eastern Region nu even groot is als in 1967 *inclusief* de Eastern Region (tabel 3).

Tabel 3.

Indices van de industriële ontwikkeling (1963 = 100)

Tijdvak	Industrie	Mijnbouw (vnl. olie en cassiterite)	Elektriciteits- consumptie
1967 kwartaal 1	202,0	507,3	164,3
2	200,5	520,2	131,7
3 a)	128,6	106,6	109,7
4 a)	155,6	81,7	113,0
1968 kwartaal 1 a)	160,9	76,4	122,2
2 a)	161,3	101,2	126,4
3 a)	164,7	123,7	123,5
4 a)	203,1	301,6	131,3
1969 kwartaal 1 a)	203,5	482,1	135,7
2 a)		477,9 b)	141,3 b)

a) Exclusief drie Eastern States.

d) Voorlopig.

De handelsbalans vertoont een positief saldo. De invoer daalde met 32% van 1967 op 1968, maar steeg met 36% van 1968 op 1969 (januari - juni). Agrarische exporten

Tabel 5.

Ontwikkeling van de gewone begroting van de federale overheid (in £N mln.)

	1965	1966	1967	1968	proc. verand. 1965-1968	1968 eerste kwart.	1969 eerste kwart.	proc. verand. eerste kwart. 1968-1969
Administratie	33,2	39,1	49,5	93,1	+180	21,1	27,6	+31
algemene administratie	16,7	21,7	17,5	18,1		5,7	4,6	
defensie, openbare orde	16,5	17,7	32,0	75,0		15,4	23,0	
Sociale en gemeenschapszorg	10,1	9,1	10,1	6,7	-34	3,1	2,8	-10
onderwijs	2,6	3,1	3,0	1,9		0,9	0,7	
gezondheidszorg	5,9	5,5	6,2	4,2		1,9	1,8	
overige	1,6	0,5	0,9	0,6		0,3	0,3	
Economische diensten	16,8	12,9	9,8	9,7	-42	4,3	4,5	+6
landbouw	0,9	1,3	1,1	1,4		0,6	1,1	
constructie	5,3	6,7	6,1	5,5		2,7	2,4	
transport, communicatie	9,4	3,9	1,8	2,0		0,8	0,7	
overige	1,2	1,0	0,8	0,8		0,2	0,2	
Transfers	85,3	88,1	84,4	99,4	+17	36,3	41,9	+15
openbare schuld	14,9	22,8	22,1	24,8				
verplichte bijdragen aan staten	65,0	59,5	58,0	69,2				
vrijwillige bijdragen aan staten	1,0	1,1	0					
pensioenen	4,4	4,7	4,3	5,4				
Totaal lopende uitgaven	145,4	149,5	153,8	208,9	+44	64,8	76,9	+19
Totaal lopende inkomsten	160,4	153,2	163,5	142,4	-11	43,9	51,1	+16
Overschot (+)/Tekort(-)	+15,0	+3,7	+9,7	-66,5		-20,9	-25,8	+23

bleven op peil. De olie-export, welke praktisch wegviel in de eerste helft van 1968, kwam terug in 1969 (tabel 4).

Tabel 4.

Handelsbalans (in £N mln.)

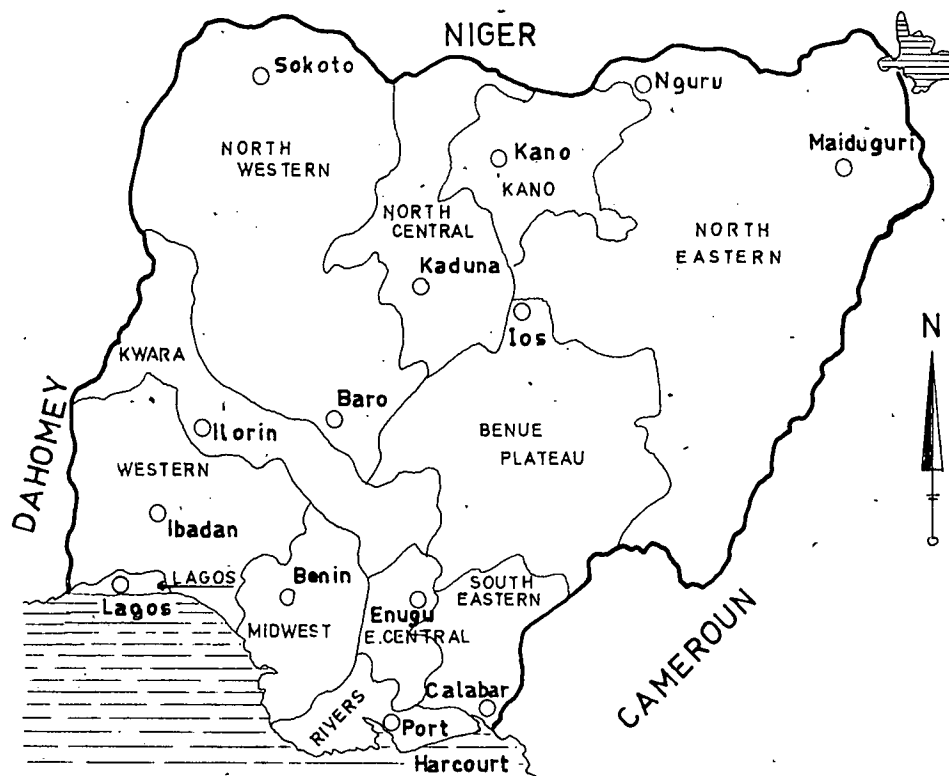
	1967 januari- juni	1968 januari- juni	1969 januari- juni
Invoer c.i.f.	127,0	86,9	118,5
voedsel	13,0	6,0	9,9
chemische producten	12,7	10,4	14,8
fabrikaten	40,9	24,4	35,6
kapitaalgoederen	42,6	27,0	36,7
Uitvoer f.o.b.	162,5	109,4	166,9
agrarische producten	76,9	80,6	77,4
ruwe aardolie	64,3	8,5	66,0
Handelsbalans	+35,5	+22,5	+48,4

	1966 dec.	1967 juni dec.	1968 juni dec.	1969 juni
Deviezenvoorraad	89,3	63,7	48,1	48,9
		48,0	48,0	49,4

Gegeven de ontwikkeling van de economie onder de moeilijke oorlogsomstandigheden zijn vele waarnemers van mening, dat Nigeria na het staken van het vuren economisch een goede toekomst tegemoet zal gaan, mits de politieke problemen opgelost kunnen worden. Deze ontwikkeling kan alleen plaatsvinden indien de olie, het enige sterke exportproduct dat Nigeria heeft, onder federaal beheer blijft, omdat uit de opbrengsten daarvan de kapitaalgoederenimport, nodig voor expansie, betaald moet worden. Derhalve kunnen noch de federatie, noch de individuele staten toestaan dat Biafra zich met de olie afscheidt. Zulks in weerwil van de geringe politieke, culturele en sociale affiniteit welke er tussen de vele etnische groeperingen in Nigeria bestaat, welke heterogeniteit afscheiding, niet alleen van de Ibo's maar ook van bijvoorbeeld de Yoruba's in het westen plausibel zou maken. *Zou in de Eastern Region geen olie zijn gevonden, dan is het niet waarschijnlijk dat het conflict tussen de verschillende etnische groeperingen ooit zo hoog zou zijn opgelopen.*

Openbare financiën

Elke oorlog leidt tot ontwrichting van de staatsbegroting. Des te meer voor Nigeria, omdat hier tevens de bestaande constitutionele structuur zo ingrijpend is veranderd door de creatie van de twaalf staten. Enerzijds leidt de oorlogsinspanning tot begrotingstekorten en dus tot inflatie, ander-

Kaartje ontleend aan C. Legum en J. Drysdale: „Africa Contemporary Record; annual survey and documents 1968—1969”, Londen 1969.

zijds verandert de structuur van de overheidsuitgaven drastisch, zowel van de gewone als van de kapitaaluitgaven (tabel 5).

De kapitaaluitgaven van de federale regering zijn drastisch teruggelopen, zowel de kapitaaluitgaven van de federale regering zelf, alsook de leningen die de federale regering aan de regions resp. staten ter beschikking heeft kunnen stellen (tabel 6).

Het totale federale begrotingstekort is overwegend intern gefinancierd, waardoor de externe schuldenlast, en daarmee de belasting van de betalingsbalans uit hoofde van toekomstige terugbetalingen, beperkt blijft. De federale regering heeft in de jaren 1966-1968 slechts 14,3% van haar tekorten extern hoeven te financieren (tabel 7).

Dat er vrij aanzienlijke prijsstijgingen zijn opgetreden zal nauwelijks verbazing wekken. De algemene index van de kosten van levensonderhoud voor de lagere inkomensgroepen (gewogen index van Lagos, Ibadan, Kaduna, Benin, Warri, Sepele, Zaria, Kano en Ilorin) stond op

119,2 in juni 1968 en 129,6 in juni 1969 (1960 = 100). Deze stijging is goeddeels veroorzaakt door de stijging van de voedselprijzen. De voedselindex steeg van 112,0 tot 129,5 in dezelfde periode. De prijsstijgingen zijn het sterkst geweest in de hoofdstad Lagos en in Benin, in de Mid-west Staat, waar gedurende korte tijd in 1968 oorlogshandelingen hebben plaatsgevonden.

Tabel 7. Overheidstekorten en financiering (in £N mln.)

	1965	1966	1967	1968	1968 eerste kwart.	1969 eerste kwart.
Lopende rekening	+15,0	+ 3,7	+ 9,7	- 66,5	-20,9	-25,8
Kapitaalrekening	-39,0	-52,0	-51,7	- 35,0	-30,3	-23,5
Tekort	-24,0	-48,3	-42,0	-101,5	-51,2	-49,3
Financiering						
intern: schatkistpapier	—	23,8	18,5	49,8	- 6,4	56,2
leningen	6,5	12,0	18,0	42,1	20,0	15,0
extern	17,5	12,5	5,5	9,6	7,9	- 8,1
incidenteel a)					29,7	-13,8

a) Diverse federale en staatsfondsen, schatkistclearance etc.

Tabel 6. Kapitaaluitgaven van de federale overheid (in £N mln.)

	1965	1966	1967	1968	proc. verand. 1965-1968	1968 eerste kwart.	1969 eerste kwart.	proc. verand. eerste kwart. 1968-1969
Administratie en openbare orde	10,8	9,5	6,3	3,9	- 64	20,9	6,7	- 68
Sociale diensten	4,7	4,8	1,9	1,1	- 76	0,7	0,5	- 23
Economische diensten	21,8	22,4	24,6	23,1	+ 6	8,7	5,0	- 42
Transfers	1,7	15,3	18,9	6,9	+306	—	11,2	+1.741
Totaal	39,0	52,0	51,7	35,0	- 10	30,3	23,5	- 23

Financiële relaties tussen de staten en de federale overheid

Zoals uit tabel 5 blijkt bestaat ongeveer veertig procent van de lopende uitgaven van de federale overheid uit bijdragen aan de voormalige vier regio's en sinds 27 mei 1967 aan de twaalf staten. Aangezien de som van de begrotingen van de afzonderlijke staten aanzienlijk kleiner is dan de federale begroting zijn de staten overwegend afhankelijk van die federale subsidies. De federale subsidie belooft tussen de 60 en 75% van het inkomen van de afzonderlijke staten. De omvang van de federale subsidie is afhankelijk van in- en uitvoerrechten op bepaalde categorieën van producten, o.a. geheven door de „marketing boards”. Daar echter de federale regering invoerbepalingen moest opleggen om de deviezenvoorraad te beschermen, terwijl bovendien een deel van de rechten niet geheven kon worden in verband met de oorlogssituatie, zijn de opbrengsten uit dien hoofde teruggelopen van £N 108,76 mln. in 1966/1967 tot een geschatte opbrengst van £N 97,18 mln. in 1968/1969, een daling van 10,6%. En dit juist in een tijd toen de aanloopproblemen van de nieuw gecreëerde staten veel geld vroegen. Daar in- en uitvoerrechten ongeveer 60% van de federale en staatsinkomsten uitmaken zijn de cumulatieve gevolgen van betalingsbalanspolitiek op de overheidsbegrotingen enorm, vooral nu de federale regering zelf extra geld nodig heeft voor de financiering van de oorlog.

De vervanging van de vier regio's door twaalf staten heeft uiteraard niets veranderd aan de economische productiecapaciteit van het land. In eerste instantie maakt het de spoeling dunner, omdat de bestaande revenuen over een groter aantal gegadigden verdeeld moeten worden. Dit leidt tot eindeloos touwtrekken over de verdeelsleutels welke gehanteerd moeten worden. De dispariteiten tussen de verschillende staten, alhoewel minder dan in de voormalige regio's, zijn aanzienlijk, zowel qua oppervlakte, bevolkingstal, alsook qua economisch potentieel. De North Eastern Staat beslaat een derde van het totale landoppervlak, maar telt slechts 14% van de Nigeriaanse bevolking, terwijl de Western Staat met 8% van het landoppervlak 17% van de bevolking (nu ongeveer 60 mln.) herbergt. De Mid-West en Kwara Staat hebben elk 4,4% van de bevolking, maar Kwara is twee keer zo groot als Mid-West.

Ook de economische verschillen zijn zeer groot. Het is hier vooral een Noord-Zuid tegenstelling: in Nigeria is echter het Noorden arm en het Zuiden rijk, anders dan in het geheel van de mondiale relaties tussen arme en rijke landen. Zelfs binnen de huidige staten zijn de tegenstellingen enorm. Lagos State bestaat uit een samenvoeging van het voormalige Lagos federale gebied (de stad zelf) en de Colony provincie. In de nieuwe staat omvat de Colony provincie 54% van de totale bevolking en 98% van het landoppervlak. De provincie draagt echter voor minder dan ééntiende bij tot de staatsinkomsten en ontvangt 12% van de uitgaven.

De creatie van de vele staten heeft in eerste instantie geleid tot aanzienlijke administratieve uitgaven voor de opbouw van de respectieve staatsbestuursapparaten. De gegeven afhankelijkheid van de federale subsidies, terwijl de federale begroting zelf al onder druk staat, heeft dit geleid tot een vergroting van het begrotingstekort van de afzonderlijke staten.

De nieuwe staten zijn echter eigen extra belastingen gaan heffen, om hun financiële basis wat te verstevigen. Het innen van deze belastingen vergt echter een aanzienlijke aanlooptijd. Veel nuttiger is dat de noordelijke staten be-

sloten hebben om een aantal „fringe benefits” die nog stammen uit de koloniale erfenis af te schaffen dan wel drastisch te reduceren. Hiermee zijn de noordelijke salarissen wat meer in lijn gebracht met die in de zuidelijke staten, waar deze reducties al enkele jaren geleden werden doorgevoerd. Desondanks bedraagt het kale salaris van een academicus die zijn loopbaan begint bij de overheid ongeveer het dertigvoudige van het gemiddelde per capita inkomen. Bij een snelle promotie kan dit oplopen tot het zestigvoudige of zelfs meer.

Het is echter onmiskenbaar dat een groot aantal van de gecreëerde staten geen zelfstandig economisch bestaan kan opbouwen en afhankelijk blijft van federale subsidies. Derhalve zal het touwtrekken om de verdeling van de federale gelden eerder heviger dan minder worden. De politieke implicaties van de economisch hiërarchische structuur zijn duidelijk. Een groot aantal staten kan geen economisch onafhankelijk bestaan opbouwen, omdat ze daarvoor de materiële basis missen. Praktisch alle staten drijven op de federale subsidies. Verbreking van het federatief verband is onmogelijk omdat daardoor een groot aantal staten „landlocked” zou worden, afgesloten van toegang tot de zee met alle politiek-strategische gevolgen van dien, met name een veel grotere economische kwetsbaarheid. Bovendien zouden dan de federale subsidies wegvallen, waardoor het onmogelijk wordt bestaande voorzieningen te handhaven, laat staan uit te breiden. Het economisch rijke Zuiden moet het Noorden blijvend subsidiëren. Maar ook de drie zuidelijke voormalige regio's, thans eveneens opgesplitst in zes staten, zijn, hoe heterogeen ze onderling ook zijn, aan elkaar gekluisterd door de oliebelangen. De olie-export uit de voormalige Eastern Region dient om de kapitaalgoederen te betalen, waarvan invoer noodzakelijk is om verdere economische groei mogelijk te maken. Zonder olie zit er bijzonder weinig muziek in het agrarisch exportpakket van Nigeria (zie tabel 4). De economische groeipolen zijn vooral Lagos en de omgeving van Ibadan, d.i. in het westelijk deel van de rijke zuidelijke strook, terwijl de olie in de oostelijke helft gevonden is. Men kan dus niet toestaan dat Biafra de olie-opbrengsten voor zichzelf reserveert om het eigen gebied tot ontwikkeling te brengen. Hoezeer het Zuiden als geheel er bezwaar tegen maakt het Noorden blijvend te financieren, het Noorden is numeriek, d.i. bij elke democratische methode, alsook militair sterk genoeg om zijn wil aan het Zuiden op te leggen. Het is bepaald niet duidelijk wat voor compromissen er gesloten moeten worden om een voor alle partijen aanvaardbare oplossing te vinden.

Problemen van personeelsvoorziening

De bespreking van de manpower-problemen blijft beperkt tot die van de overheidssector. In de periode 1960-1967 is het bruto binnenlands product tegen constante prijzen met 4,0% per jaar toegenomen, tegen de werkgelegenheid met 2,2% per jaar. Dit betekent in concreto, dat slechts 70.000 nieuwe arbeidsplaatsen zijn gecreëerd in zeven jaar, terwijl het aantal personen dat jaarlijks toetreedt tot de arbeidsmarkt op rond 1,25 mln. geschat kan worden op basis van de volkstelling van 1963. Het „overschot” moet maar zien dat het een bestaan opbouwt in de landbouw of in de kleinhandel. Volgens de geregistreerde arbeidstelling, hoe onvolledig die ook is, omdat ze meestal beperkt blijft tot bedrijven met meer dan 10 werknemers, werken 300.000 van de 570.000 personen bij de overheid of semi-overheid, d.i. 52%. De overheid is dus de dominante werkgever. Di-

is nog veel geprononceerder indien men naar de verdeling van de „high level manpower” kijkt, de personen die zo'n belangrijke invloed uitoefenen op het bestuur van het land. Gedurende de jaren zestig is de universitaire „output” overwegend in de overheidssector terechtgekomen, alwaar een vérgaande Afrikanisering heeft plaatsgevonden na het bereiken van de onafhankelijkheid. Beperken we ons tot de federale (senior) civil service, dan bedraagt de afrikanisering al enkele jaren zo'n 90%; de nog resterende buitenlanders zijn ofwel specialisten, ofwel leraren aan middelbare scholen. Het lerarenberoep is in de laatste tien jaar sterk in aanzien gedaald: het is in veler ogen te statisch, terwijl de carrières gemaakt worden in het burgerlijk bestuur.

Betrekkelijk weinig universitaire „output” is naar de particuliere sector gegaan, enerzijds omdat die sector niet zo groot is, en anderzijds omdat de meeste grote bedrijven, waar eventueel plaats zou zijn voor universitair afgestudeerden, buitenlandse bedrijven zijn die in het algemeen weinig haast maken met het afrikaniseren van de leidinggevende posten. Zij willen hun controle over de bedrijven bestendigen.

De creatie van de twaalf staten heeft een gerede aanleiding geboden om een nieuw aantal hoge administratieve posten in het leven te roepen om het toekomstige aanbod van de universiteiten op te vangen. Werkgelegenheid voor academici gaat overigens problematisch worden, omdat het aantal studenten aan de Nigeriaanse universiteiten is toegenomen van 5.148 in 1964/1965 tot 8.588 in 1968/1969. Hierbij moet men bedenken dat sinds 1967 de Universiteit van Nsukka niet werkte vanwege de oorlog. In 1966/1967 studeerden daar 3.482 studenten. Het aanbod van afgestudeerden wordt in de komende jaren dus aanzienlijk groter dan in het verleden.

De snelle afrikanisering van het overheidsapparaat betekent dat de senior civil service thans gemiddeld zeer jong is (gemiddelde leeftijd in 1968 35 jaar). Derhalve is weinig vervangingsvraag voor de komende vijf tot tien jaar te verwachten, terwijl de promotieladder geblokkeerd raakt door de jonge leeftijd van de superieuren.

De burgeroorlog heeft in dit opzicht nog andere bijverschijnselen gehad. Het is bekend dat een goed deel van de intellectuele elite in Nigeria Ibo's zijn. De terugtocht van de Ibo's uit overig Nigeria naar Biafra heeft dus een vrij groot aantal vacatures gecreëerd. Tegelijkertijd heeft de versnippering van Nigeria ook geleid tot de versnelde terugkeer dan wel expulsie naar de respectievelijke kerngebieden van andere bevolkingsgroepen. Dit proces was al sinds 1957 op gang. Er is thans nagenoeg een eind gekomen aan de in het verleden gevoerde politiek om ambtenaren aan te stellen ongeacht raciale herkomst. De potentieel integrerende werking welke van een dergelijk beleid zou kunnen uitgaan is dus nu verdwenen. In feite zijn de nieuwe staten thans dermate wantrouwig ten opzichte van elkaar, dat het op het ogenblik gemakkelijker is voor een Europeaan om in het Noorden, waar de tekorten het grootst zijn door een zeer slecht en pas recentelijk ontwikkeld onderwijssysteem, een overheidsbetrekking te krijgen dan voor een Nigeriaan uit een ander deel van het land.

De nieuwe administratieve structuur heeft er dus toe geleid dat de etnische concentraties zijn toegenomen, terwijl de sterk verminderde persoonlijke mobiliteit de manpower-tekorten en -overschotten heeft geaccentueerd. Er is geen sprake van dat de Ibo's na het beëindigen van de vijandelijkheden weer met open armen elders in Nigeria ontvangen zullen worden, omdat de meeste posten tegen

die tijd al door lokale krachten zullen zijn bezet. Ook in Biafra zelf kunnen vrij ernstige fricties ontstaan. De Ibo's welke uit de andere delen van Nigeria zijn teruggevlucht werkten voornamelijk in industrie, handel en de intellectuele beroepen. Het moet worden betwijfeld of de Ibo-agrariërs in Biafra erg blij zijn met de terugkeer van hen, die op grond van hun kennis en opleiding ter plaatse een leidinggevende rol zullen willen gaan spelen.

Deze ontwikkelingen kunnen niet nalaten hun invloed te doen gelden op de toekomstige ontwikkeling van de universiteiten in Nigeria, als de belangrijkste producenten van „high level manpower”. Op het ogenblik zijn drie van de vier functionerende universiteiten gelegen binnen een straal van tachtig kilometer (Lagos, Ibadan en Ife). Een eigen universiteit voor iedere staat zou een desastreuze ontwikkeling zijn. Maar dat voorkomen kan worden dat er nog universiteiten zullen bijkomen gelooft niemand, ook al zijn er nu al plaatselijk opkomende problemen om werk te vinden voor academici.

De idee dat ontwikkelingslanden eindeloze behoeften hebben aan gekwalificeerd personeel omdat ze zo onderontwikkeld zijn is een fictie van de eerste orde, ook al heeft deze fictie ten grondslag gelegen aan het Tananarive Plan voor de ontwikkeling van hoger onderwijs in Afrika voor de periode 1960-1980. Bij de huidige salarisstructuur, de overheid als dominante werkgever en een weinig dynamische particuliere sector, is het al erg moeilijk kleine aantallen academici te werk te stellen. Werkloosheid onder academici, die zich naar alle waarschijnlijkheid binnen enkele jaren in Afrika zal gaan voordoen, leidt tot ontevredenheid en oppositie o.a. tegen de privileges van de ambtenaren die wel worden gezien als een stel parasieten dat de arme plattelandsbevolking uitbuit. Alhoewel een aantasting van de privileges en van de huidige ongelijke inkomensverdeling alleszins is toe te juichen, is het niet waarschijnlijk dat dit zonder weerstand van de gevestigde machten zal kunnen geschieden. Vergroting van de politieke instabiliteit lijkt uit dien hoofde zeer waarschijnlijk.

Samenvatting

De gevolgen van de constitutionele veranderingen van 1967 zijn geweest, dat zich thans in snel tempo diverse machtige plaatselijke belangengroeperingen verder aan het consolideren zijn, waardoor het in de toekomst nog moeilijker zal worden om overeenstemming te bereiken, in een land waar het in het verleden al zo moeilijk is gebleken de bestuurskracht te handhaven. De financieel-economische interdependentie tussen de federale regering en de afzonderlijke staten is zodanig dat afscheidingen niet getolereerd kunnen worden, c.q. „selfdefeating” zijn. De verharding van regionale grenzen en de accentuering van etnische verschillen maken het in toenemende mate moeilijk om dat minimum aan sociaal-culturele raakvlakken te vinden, dat noodzakelijk is om een politiek leefbare federatie te krijgen.

De ogenschijnlijke rust en stilte in Lagos zijn dan ook misleidend. Het heeft veel meer weg van de stilte voor de storm, die pas goed zal losbarsten nu de burgeroorlog is beëindigd en de huidige ban op politieke activiteiten weer zal moeten worden opgeheven.

De belastingrellen van 1968 en opnieuw in oktober 1969 in de Western State waren ernstig. De regering heeft er in moeten toestemmen dat de hoofdelijke belasting praktisch

(Slot op blz. 208)

Ingezonden

ESB en de Nederlandse taal

De redactie van *ESB* verdient een gelukwens met het door zijn rijke en gevarieerde inhoud boeiende eerste nummer van het tijdschrift in zijn nieuwe gedaante. Aan de tevredenheidsbetuiging moet echter een klacht worden verbonden en wel over de taalkundige verzorging. Reeds geruime tijd is deze niet de sterkste kant van het lijfblad der Nederlandse economen, maar met de opening van de nieuwe jaargang is *ESB* al te ver van het goede pad afgedwaald.

Ook al is „peiler” in het opschrift bovenaan blz. 13 slechts een spellingfout, onverzorgd staat het wel. Ernstiger is „der consument” op blz. 16 (de schrijver heeft toch niet alleen de huisvrouwen op het oog?). Geslachtelijke moeilijkheden, zoals Charivarius placht te zeggen, heeft eveneens de samensteller van de Oost-Europa kroniek blijkens zijn aanduiding van de buitenlandse handel met „zij”. En dan te bedenken dat er een zekere vrijheid in het gebruik van de voornaamwoorden is ingevoerd omdat de behoefte bestond officieel vrouwelijke woorden als mannelijk te behandelen!

De laatstgenoemde medewerker maakt het in zijn instructieve bijdrage (waarin het overigens wel een leemte is dat zij geheel voorbijgaat aan het recente magnifieke werk van P. Wiles, *Communist International Economics*) ook verder erg bont met het pleonasme institutionele orde, het willekeurig weglaten van lidwoorden (blz. 18, 2e kolom, sub A vóór „buitenlandse handel” en derde kolom, sub A vóór „aanbod” en „vraag”), de anglicistische meervoudsvormen „importen” en „exporten”, het rare aaneenlijmsel (om nogmaals met Charivarius te spreken) „gespleten-kolom-structuur” en de raadselachtige „summiere invloed” van de groei op de technische vooruitgang. Dat volgens de nieuwste mode niet van technisch maar van technologisch wordt gesproken kan niet missen.

Deze en andere fouten of slordigheden die de aflevering ontsieren zijn niet allemaal verschrikkelijk erg, maar door hun aantal geven zij blijk van weinig respect zowel voor onze taal als

voor de lezer op wie zij irriterend werken doordat zij zijn aandacht van de inhoud der artikelen afleiden. Het is daarom ten zeerste te wensen dat de redactie haar loffelijke vernieuwingsdrang mede gaat uitstrekken tot de zorg voor correct Nederlands. Dit is nog belangrijker dan plaatjes.

Prof. Dr. P. Hennipman

(Waar een pijler (met lange ij) van de welvaartstheorie zich al niet aan kan stoten. Maar Prof. Hennipman heeft gelijk: plaatjes vullen geen gaatjes. Red.)

Horeca in houdgreep

Het artikeltje van Dr. M. C. Tideman in *ESB* van 7 januari vraagt, althans zo ervaar ik het, om reacties. Het meest opvallende ervan is dat de heer Tideman de horecasector als één geheel tracht te analyseren. Daarvoor zijn wel redenen aan te voeren: het CBS-materiaal is nu eenmaal niet gedetailleerder en wellicht acht Dr. Tideman het leggen van de vinger op de zwakke plekken, in een blad voor niet-intimi als *ESB*, vanuit zijn positie niet opportuun. Hij stelt dan ook „op deze sociaal-psychologische, deels vak-technische aspecten kan hier niet verder worden ingegaan”.

Ik ben echter van mening, dat een uitvoerig *sociologisch* onderzoek, ondersteund door gedetailleerd economisch-statistisch materiaal, van levensbelang is voor de horecasector, wil men nog redden wat er te redden valt. Niet alleen terwille van de ondernemers en werknemers in deze branche zou ik voor een dergelijk onderzoek willen pleiten, immers onze economische groei voltrekt zich nu eenmaal door middel van een voortdurende sectorale herstructureering, maar vooral ook omdat aan het functioneren van de horecasector belangrijke welzijnsaspecten kleven. Daarbij wordt in de eerste plaats gedacht aan de vragers naar horecadiensten: de zakenman, dikwijls alleen op reis, het gezin dat gespaard heeft vóór en uitgezien naar de nog altijd schaarse vakantie (tijd) en tenslotte de alleenstaande, die toch al overal (behalve bij de fiscus) achteraan komt.

Beperken we ons één moment tot dat deel van de horecasector, dat zich bezighoudt met de dienstverlening aan toeristen en buitenlandse zakenlieden, dan blijken van het hiermee gemoeide dienstbetoon nog belangrijke externe effecten uit te gaan. De image van ons

land wordt er mede door bepaald. Langzame afbraak hiervan heeft repercussies voor de economie als geheel en voor de betalingsbalans in het bijzonder.

Het hiervoor bepleite onderzoek, waarvan de kern is: het zoeken naar een nieuwe vorm van dienstbaarheid in een zich sterk democratiserende maatschappij, zou zich m.i. concreet moeten richten op de verlangens en wensen van de diverse groepen afnemers van hotel, café en restaurant afzonderlijk. Over elk van deze groepen zou ik hieronder graag enkele opmerkingen willen maken.

Hotel

Het probleem is hier duidelijk het verzoenen van de „off-season” behoeften van het zakelijk verkeer (meer éénpersoonskamers) met de seizoenbehoeften van het toeristenverkeer. Tot nog toe gebeurt dit zo gebrekkig, dat beide groepen in de meeste hotels het gevoel hebben er niet op hun plaats te zijn. Over de, ook onder het horecabedrijf vallende, categorie van het beroepskamerverhuur, wil ik het maar liever helemaal niet hebben. Het verdwijnen van dit negentiende eeuwse bedrijf¹ zou een niet onaanzienlijk welzijnsverhogend effect kunnen hebben.

Ondanks dat bijvoorbeeld in steden als Hamburg en Berlijn 40 tot 50% van alle huishoudens éénpersoonshuishoudens zijn, schijnt in Nederland nog steeds de achtenswaardige en feitelijk „mogelijke” staat, die van de gehuwde staat te zijn. Zolang hierin geen verandering komt, zal de prognose van de produktie van beroepspensions wel niet veel problemen ontmoeten.

Café

Hieronder vallen buurtcafé en overige „café's”, waaronder jeugdcafé, bar en nachtclub. De eerste groep is duidelijk op zijn retour. Het tempo waarin het proces zich voltrekt is evenwel belangrijk. Men zou zich echter kunnen afvragen of er in de nieuwe stadswijken niet te weinig cafés zijn.

Het jeugdcafé, waarbij de leeftijdsgrenzen ruim genomen moeten worden, is een nieuw verschijnsel. De exploitatie ervan stelt heel speciale eisen. De ouderwets zwoelere vormen van het cafébedrijf lijken me ook geen grote toekomst beschoren ofschoon ten dezen enige substitutie zou kunnen optreden. Wie vroeger in een nachtclub zat, doet nu aan partnerruil en wie vroeger naar de kerk ging, enfin vult u zelf maar in.

m.i. in de lijn ener redelijke verwachting ligt — zullen andere landen er eveneens toe overgaan weer gouden munten in circulatie te brengen. Een deel der deviezenwinst gaat dan weer verloren, doordat onze toeristen en verzamelers allicht bijv. een extra gouden 50 DM-stuk zullen meenemen. Een en ander zou ook een stimulans kunnen zijn tot verhoging van de goudprijs, zolang in internationaal overleg de aankopen in dit metaal worden beperkt en in eerste instantie slechts de eigen goudvoorraden worden aangesproken. Voorts dient, naarmate het écart tussen nominale en intrinsieke waarde groter is, rekening te worden gehouden met een stijgende attractie van vervalsing, maar hiertegen bestaan van ouds wettelijke bepalingen, waarmee, gezien de moderne organisatie, van Interpol, eventuele misdrijven wel afdoende zullen kunnen worden bestreden.

Tenslotte zou in ieder geval internationaal overleg vooraf noodzakelijk zijn, wanneer de overeenkomst van Bretton

Woods uit 1944 gewijzigd zou moeten worden. De daarbij vastgestelde goudwaarden van de diverse valuta's behoeven m.i. evenwel niet gewijzigd te worden: dat een f. 50-stuk geen volwaardige goud-inhoud zou bezitten, doet er evenmin toe als dat de nikkelgulden zelfs geen milligram aan goud bevat! Het spreekt vanzelf, dat een overeenkomst van 25 jaar geleden aangepast moet kunnen worden wanneer de omstandigheden zijn gewijzigd en nieuwe inzichten omtrent wenselijkheden en doeleinden een herziening impliceren.

Het wil mij, ondanks de geopperde en wellicht nog niet volledige lijst van bedenkingen, voorkomen dat de hier gedane suggestie de moeite van nadere bestudering en overweging waard is: verschillende aspecten maken haar, dacht ik, zeker aantrekkelijk. Goud blijft een uiterst geschikt muntmateriaal en bij onverwijld aanpak zit zo'n f. 50-stuk in 1973'er bepaald wel in!

Lod. S. Beuth

Het restaurant :

In deze sector verliest het ouderwetse type steeds meer terrein aan de knusse eethuisjes in Franse, Spaanse en Italiaanse stijl enerzijds en aan efficiënt ingerichte snackbars en self-service „restaurants” anderzijds. Daarnaast zijn er nog de specifieke voorzieningen voor reizigers onderweg, zoals motels, stationsrestaurants en restaurants van drukbezochte plaatsen als Rijksmuseum, Efteling, Keukenhof, enz.

Het is duidelijk dat stationsrestaurants deel uitmaken van het hele pakket dat door de spoorwegen wordt aangeboden. De gang van zaken daar bepaalt mede de relatieve aantrekkelijkheid van reizen per trein. Het service-niveau van de restaurants in veelbezochte gelegenheden bepaalt zoals hiervoor reeds werd aangestipt de aantrekkelijkheid van ons land als geheel.

Terloops zij opgemerkt, dat juist op zulke plaatsen met een monopoliepositie op de korte termijn geobserveerd kan worden wat een klant waard is. Zo is in één van de drukstbezochte oorden van ons land geconstateerd, dat Engels sprekende gasten opzettelijk in gebroken Duits worden „bediend”, Duits sprekende in steenkolenengels en alle andere niet-Nederlanders in een soort papiamento van eigen bodem.

Overzien wij het geheel, dan blijkt dat zich wellicht enkele vormen van horecabedrijf voor het invoeren van arbeidsbesparende methoden lenen. Alle overige vormen vereisen eerder meer arbeid, in elk geval méér begrip, méér service en grotere beleefdheid, per consumptie.

Dr. Tideman hanteert in zijn artikel-tje het begrip „produktie per man” vaak. Het blijft echter bij hem volkomen in de lucht hangen, omdat hij de afzonderlijke vormen van horecabedrijf niet aan een analyse heeft onderworpen.

A. C. van Wickeren

Naschrift

Voor een schrijver van een artikel is elke reactie welkom, omdat daaruit een zekere attentiewaarde voor zijn beschouwing blijkt. Dit geldt niet minder voor een kritisch gestelde reactie.

De kritiek van de heer Van Wickeren is vervat in de tweede en in de laatste zin: „Het begrip produktie per man blijft volkomen in de lucht hangen, omdat hij de afzonderlijke vormen van horecabedrijf niet aan een analyse heeft onderworpen”. Met het laatste ben ik het uiteraard eens, maar dat daarom een groep van bijna 34.000 horecabedrijven — door de Documentatiedienst van het Bedrijfschap Horeca in niet minder dan 45 bedrijfstypen verdeeld — niet uit de Nationale Rekeningen van het CBS collectief beschouwd zou kunnen worden, zie ik niet. Trouwens het CBS-materiaal laat geen detaillering toe, zoals inzender zelf ook opmerkt.

Natuurlijk is deze groep heteroog: het luxe-restaurant is veel arbeidsintensiever dan bijv. het hotel-garni, zoals de (grote) slaaphuizen zonder restaurant-exploitatie worden genoemd; de loonquotes zijn voor deze

twee resp. ca. 50 en ca. 10. Maar betekent die grotere arbeidsintensiviteit dat besparing op de kostenfactor arbeid in kwantitatieve zin onmogelijk is? Ik ben geneigd te zeggen: integendeel, want van 50 knabbel je makkelijker wat af dan van 10. Ik teken dan ook bezwaar aan als de heer Van Wickeren in de een na laatste alinea stelt: „dat zich wellicht enkele vormen van horecabedrijf voor het invoeren van arbeidsbesparende methoden lenen”; ik zou liever stellen: „zekere verscheidene vormen”. Wel sluit ik mij aan bij zijn eis: „méér begrip, méér service en grotere beleefdheid”. Maar dit valt beter te realiseren door goede management en verbetering van de kwaliteit van het personeel dan van de kwantiteit.

Eens ben ik het met inzender dat een „uitvoerig sociologisch onderzoek” van groot belang is voor de horecasector; maar dan bepleit ik wel een onderzoek dat niet alleen gericht is op het horeca-aanbod, maar vooral ook op de vraag naar het horecaprodukt. Waarom mijdt de Nederlandse particulier het horecabedrijf in eigen land veel meer dan in het buitenland? Dit komt m.i. niet alleen omdat de „propensity to consume” tijdens een buitenlandse reis altijd veel groter is dan tijdens een binnenlandse tocht; ook kwaliteit en prijs van het horecaprodukt oefenen daarop grote invloed uit, naast de aangeboren huiselijkheid van Nederlanders (met vrienden praat je thuis en niet in een café) die door de televisie nog is versterkt. Daarom heeft ook het verenigingsleven het moeilijk, hetgeen wederom voor het café een verloren markt betekent.

Ontegenzeggelijk is het eenvoudige,

goedkope menu in vele stations-restaurants een bewijs voor mijn opmerking over kwaliteit en prijs, al dient eerlijkheidshalve te worden opgemerkt dat de marktpositie van deze restaurants onvergelijkbaar is met de restaurants die niet op zo'n gunstige vestigingsplaats zitten met een vrij constante stroom passanten, met een redelijke verdeling in de tijd over de dag, die bovendien wachttijd produktief kunnen maken.

Tenslotte onderstreep ik gaarne de opmerking van de heer Van Wickeren over de „belangrijke externe effecten” die de image van ons land mede bepalen: de daling van de ontvangsten uit het inkomende vreemdelingenverkeer in 1969 met ca. 15% in hoeveelheden, komt mede op het conto van het Nederlandse horecabedrijf. Ook voor de betalingsbalans (tekort op reisverkeersbalans zeker f. 800 mln.) zijn daarom snel beraad en maatregelen nemen vereist.

Dr. M. C. Tideman

Explosiesyndroom en onderwijs

In zijn artikel in *ESB* van 10 december jl. geeft L. Emmerij onder de titel „Onderwijsexplosie” enige interessante informatie over de ontwikkeling van de aantallen leerlingen en studenten, de onderwijsuitgaven, de externe democratisering en de onderwijsplanning in een aantal OESO-landen gedurende de laatste twee decennia. Juist omdat Emmerij, zoals uit een voetnoot blijkt, nog voornemens is in een serie artikelen op de problemen van de onderwijsexplosie terug te komen, zouden we een aantal vraagpunten, die zijn betoog nu reeds oproept, naar voren willen brengen.

Men is wellicht een haarklover als men te allen tijde van een auteur verwacht dat hij de door hem gehanteerde begrippen zorgvuldig omschrijft en afbakent. Ten aanzien van het hier centraal gestelde begrip onderwijsexplosie was een nadere definiëring echter nuttig geweest. Als Emmerij onder explosie hetzelfde zou verstaan als onder de term groei, ontwikkeling kan men gaan twifelen aan de relevantie van het artikel omdat, met uitzondering van bijv. het aantal goedgekeurde dienstplichtigen en het aantal slachtingen van nuchtere kalveren, bijna alle verschijnselen die men beschouwt de laatste tien jaar gekenmerkt worden door

schaalvergroting; bovendien is er al zoveel geschreven over de onderwijs-expansie. Waarschijnlijk zal hij zich aansluiten bij de meer gangbare, meer specifieke en minder neutrale interpretatie van de term explosie, nl. een stormachtige groei met gevaar voor het ontstaan van knelpunten. Dan kan men echter niet volstaan met het etaleren van cijfermateriaal en een aantal opmerkingen ter garnering; het accent moet dan liggen op het signaleren en analyseren van de huidige en eventueel toekomstige knelpunten.

Emmerij beschrijft de „explosies” die zich hebben voorgedaan met betrekking tot de aantallen leerlingen en studenten, de onderwijsuitgaven en de onderwijsplanning. Wat de aantallen leerlingen en studenten betreft kunnen inderdaad forse stijgingen geconstateerd worden; de tabel met de absolute aantallen leerlingen en studenten en met de indexwaarden biedt voldoende duidelijkheid.

Om tot een realistische beoordeling van deze groei in de verschillende landen te komen, houdt Emmerij terecht rekening met de verschillen¹ tussen de landen „en daarom is in tabel 3 weergegeven de deelneming aan het tertiair onderwijs in pro mille van de leeftijds-groep 20-24”. Echter er is een tweemaal andere factoren dat, misschien niet uitgewerkt, maar dan toch zeker genoemd had moeten worden nl.:

a. De percentages (en de veranderingen daarin) die de leeftijds-groep 20-24 uitmaakt van de totale bevolking van een land. Tenzij deze percentages in de beschouwde periode constant zijn gebleven, is het zelfs noodzakelijk om met deze factor rekening te houden, zodra men wel als factor noemt de deelneming in pro mille van deze leeftijdsgroep. Dat deze percentages van 1950-1965 veranderd zijn blijkt o.a. uit de OECD-publikatie *Development of secondary Education* (1969)². Voor Noord-Amerika wordt een procentuele toename voor deze periode genoemd van 15% (van 1965-1980 waarschijnlijk 50%), Europa 5% en Japan 12%.

b. De structuurveranderingen³ op het secundaire niveau, zoals bijv. de ontwikkeling van het comprehensieve systeem in Zweden en Noorwegen en de in het 5e vijfjarenplan van Frankrijk (1966-1970) aangekondigde afschaffing van toelatingsexamens voor het secundaire onderwijs.

Terecht merkt Emmerij op dat de numerieke expansie vooral op het tertiaire niveau plaats heeft. Het is dan echter niet voor een ieder duidelijk wat

bedoeld wordt met de zin: „de expansie op dit niveau wordt hoofdzakelijk veroorzaakt door de groei van het aantal abiturienten en minder door verhogingen in de overgangscoefficienten van het secundaire naar het tertiaire onderwijs”. Deze uitspraak betekent toch een relativering van het centraal stellen van het tertiaire niveau als expansiehaard⁴ of moeten we de opmerkingen met betrekking tot de overgangscoefficienten met een korrel zout nemen? De zin dat er een verschuiving is in de deelnemingsstructuur naar de hogere takken van onderwijs vergroot de onduidelijkheid nog.

De onderwijsuitgaven lagen in 1955 in de meeste landen tussen de 2 en 4% van het BNP. „Er was dus nog ruimte voor expansie” stelt Emmerij. Zo'n opmerking sec is zonder generale afwijking van prioriteiten met betrekking tot de overheidsuitgaven niet terecht. Het is echter een begrijpelijke vorm van „wishfull thinking”: 2 à 4% is niet veel. De zinsnede „Die ruimte is dan ook heel snel opgevuld gedurende de daarop volgende tien jaren; in 1965 lag dit percentage tussen de 4 en 6½%” zal dan wel onzorgvuldig woordgebruik zijn, omdat we ons niet kunnen voorstellen dat Emmerij deze laatste percentages als een sacrosancte bovengrens beschouwt van de ruimte die er voor onderwijsuitgaven is.

Ten aanzien van de externe democratisering zit de probleemstelling opgesloten in de vraag in hoeverre de geweldige onderwijs- en uitgavenexplosie geleid heeft tot een verandering in de verschillen in deelneming aan het onderwijs per sociaal milieu. Te veel wordt hier gesuggereerd dat de toename der aantallen en uitgaven bepalend is voor de mate van externe democratisering. Ook hier weer geen motivering, terwijl een ieder toch zal beseffen dat de gesuggereerde relatie wellicht omkeerbaar is. Tabel 3 en de grafiek op blz. 1217⁵ leiden trouwens aan een soortgelijk euvel als tabel 3; omdat geen

¹ *Waarom het hier gaat om „demografische verschillen” is volkomen onduidelijk.*

² *Blz. 127-132.*

³ *Zie bijv. OECD, t.a.p. blz. 114-122 en 133-141.*

⁴ *Zelfs het gebruik van de woorden „vooral”, „hoofdzakelijk” enz. in dit verband, verhelpt niet dat er iets ram-melt.*

⁵ *Waarom zijn de percentages „under-terminated” studenten in sommige landen zo groot?*

rekening wordt gehouden met de kwantitatieve verhoudingen van de sociale strata ten opzichte van de gehele bevolking (en de verandering daarin), zegt deze informatie niet veel, zelfs niet over „de ontwikkeling gedurende een bepaalde periode”.

Aan het slot van zijn artikel stelt Emmerij dat het allerbelangrijkste gevolg van de „pressure of numbers” is geweest het ter discussie stellen van de functies en de doeleinden van het onderwijsstelsel in het algemeen en van de universiteit in het bijzonder. Het is jammer dat Emmerij door zijn formulering ruimte laat voor het trekken van de conclusie dat deze „pressure of numbers” dan ook wel de belangrijkste oorzaak geweest zal zijn voor het ter discussie stellen van functies en doelstellingen, terwijl andere oorzaken zoals bijv. de toenemende politisering van de studenten minstens zo belangrijk zijn.

Emmerij heeft zijn aanloop genomen, we zijn benieuwd naar zijn sprong.

Drs. M. C. E. van Gendt

Naschrift

Je trapt me daar wel een stel open deuren in, m'n beste Van Gendt. Met dit soort opmerkingen help je niemand een stap verder. Waarom wil je mij eigenlijk zo graag zien springen?

L. Emmerij, M. A.

Speurwerk

Bij de bestudering van de uitgave *Speur- en ontwikkelingswerk in Nederland 1967* van het CBS kwam ik ook de tot artikelen uitgegroeide besprekingen tegen van de heren Drs. J. van der Burg in *ESB* van 3 december 1969, blz. 1180-1184 en van Drs. F. Gransch in *Chemisch Weekblad* van 26 december 1969, blz. 12-16.

De grote aandacht waarmee ik de reeks artikelen van de heer Van der Burg in *ESB* in de loop van 1969 heb gevolgd, geeft mij de vrijheid bij mijn kritiek op het CBS enkele kritische kanttekeningen te plaatsen.

1. „Met de kritiek van Bouwman, *ESB* 1967 is geen rekening gehouden”. Het CBS zelf bespreekt deze kritiek op blz. 22 van zijn uitgave en zegt voor de in 1970 te houden enquête een nieuw onderzoek toe.

2. „De verdeelsleutels betreffende universiteiten en hogescholen zijn niet

juist”. Het CBS bespreekt dit zelf reeds op blz. 21-22 en wijst op de moeilijkheden en de beperkte omvang van de enquête 1967, die niet mede de universitaire instellingen omvatte.

3. De heer Van der Burg geeft op blz. 1183 door hemzelf berekende betere en juistere cijfers. De relatieve verschillen met de cijfers van het CBS zijn... resp. 1,5% en 1,9%. Het CBS vermeldt zelf op blz. 9 reeds, dat het thans gaat om „ordes van grootte en niet om exacte gegevens”. Eén of twee procent afwijking legt dan toch geen gewicht in de schaal!

4. Het wetenschapsbudget zou geen f. 400 mln. maar f. 290 mln. voor speurwerk bevatten. Het CBS bespreekt zelf op blz. 22 en op blz. 31-32 de problemen op dit gebied: moeten de exploitatiekosten van de academische ziekenhuizen, f. 66 mln. à f. 100 mln. (?), wél of niet of slechts gedeeltelijk onder „speurwerk” geboekt worden? Overigens betekent dit op een totaal van f. 1.860 mln. voor speurwerk-1967 slechts nauwelijks 5% relatief en het CBS vermeldt op blz. 32 in hoofdletters en gespatieerd, dat al deze getallen sterk afgerond zijn, om elke schijn van exactheid te vermijden.

5. Ik zie dan ook niet in, waarom men bij de bestudering van het rapport mocht beginnen met de toelichting (conclusie vdB): integendeel de „uitkomsten van de enquête”, blz. 5 aldaar, lijken mij stevig gefundeerd.

Het grote gevaar van te scherpe kritiek in een gezaghebbend tijdschrift als *ESB* ligt hierin, dat een latere scribent, een en ander citerend, er een schepje bovenop legt. Zo verwijst Drs. Gransch (bovengenoemd) naar *ESB* van 3 december 1969 en concludeert daaruit, dat „gewerkt is met verouderde en onbetrouwbare cijfers, die een exactheid suggereren, die er geenszins is”. Een wel zeer onverdiende blaam op het CBS!

Dr. H. P. Teunissen
(Buitengewoon lid van de Octrooiraad)

Naschrift

Ik ben Dr. H. P. Teunissen zeer erkentelijk voor zijn kritische kanttekeningen. Niet zo zeer voor zijn aanvullingen als wel voor het feit dat ik hierdoor in de gelegenheid ben op een aantal punten

nog wat verder in te gaan. Daaruit moge blijken dat de heer Teunissen mij geenszins overtuigd heeft; integendeel. Voor de goede orde zal ik dezelfde puntsgewijze volgorde aanhouden als Dr. Teunissen.

1. Het alleen maar verwijzen naar de „bespreking” op blz. 22 (CBS-publicatie) van de o.a. door Bouwman geleverde kritiek doet niets af aan het door mij gestelde. Bovendien is „bespreking” een al te groot woord; er is uitsluitend sprake van een signaleren zonder verder in te gaan op de eventuele merites van de geleverde kritiek. Overigens bestaat er, voor mij althans, een verschil tussen het signaleren van kritiek en het rekening ermee houden. Het feit dat over 1970 een nieuw onderzoek zal plaatsvinden vormt een indicatie — min of meer ook reeds expliciet erkend — dat de betrouwbaarheid van de verkregen cijfers te wensen overlaat.

2. Het ook hier weer alleen maar verwijzen naar de bespreking door de opstellers van de CBS-publicatie van bestaande moeilijkheden voegt niets nieuws toe aan de discussie over het al of niet juist zijn van de verdeelsleutels. Ik heb mij in mijn artikel dienaangaande beperkt tot drie punten: a. het signaleren van in het verleden uitgefundeerde kritiek op de gehanteerde verdeelsleutels; b. het argument om ze over 1967 weer toe te passen; en c. de veronderstelling van het constant blijven van de verdeelsleutels in de tussenvolgende tijd.

Een en ander was voor mij inderdaad aanleiding om een vraagteken te plaatsen bij de juistheid van de toepassing over 1967. En dan spreek ik nog niet eens over de keuze van het basismateriaal; ook daar kan getwijfeld worden aan de juistheid ervan. Uiteindelijk heeft de enquête zich niet uitgestrekt tot de sector universiteiten en hogescholen.

Moge ik bij het door Dr. Teunissen aangehaalde tot slot volstaan met een aan duidelijkheid niets te wensen overlappend citaat uit *Wetenschapsbudget 1970* (blz. 7):

„In vorige wetenschapsbudgetten is erop gewezen dat de betrouwbaarheid van de cijfers betreffende het onderzoek aan de universiteiten en hogescholen slechts betrekkelijk is. Dit voorbehoud geldt in steeds sterkere mate.

De cijfers betreffende de universitaire wetenschapsbeoefening zijn afgeleid van de totale uitgaven van de universiteiten en hogescholen aan de hand van verdeelsleutels, die door het CBS zijn berekend op grond van de uitkomsten van de speurwerk-enquête over 1964. De sleutels be-

rustten voornamelijk op opgaven van de wetenschappelijke staf, aan wie was gevraagd hoeveel procent van hun tijd zij in het studiejaar 1962-1963 aan wetenschappelijk onderzoek hadden besteed. Noodgedwongen was deze betrekkelijk grove methode gevolgd, waarbij subjectieve elementen de uitkomst licht kunnen vertroebelen. *Het is dan ook niet onbegrijpelijk dat de betrouwbaarheid van de op deze wijze verkregen cijfers in twijfel is getrokken, en dit in sterkere mate naar gelang de basisgegevens verouderen* (cursivering van mij, vdB). Zo heeft de Raad van advies voor het wetenschapsbeleid in zijn interimadvies de mening uitgesproken dat de CBS-sleutels tot te hoge uitkomsten leiden. *Er zijn inderdaad gegronde redenen om te betwijfelen of de verdeelsleutels van 1964 nog passen op de huidige situatie* (cursivering van mij, vdB)."

3. De door mij op blz. 1183 weergegeven berekening had tot doel aan te geven dat de op blz. 31 van de CBS-publicatie uitgevoerde berekening op een niet te traceren wijze tot stand is gekomen en bovendien niet klopt. Het heeft dan ook weinig zin om te wijzen op procentuele verschillen. Overigens wordt het op blz. 9 van de CBS-publicatie vermelde in een geheel ander verband gebruikt. Een vrijbrief voor het maken van niet-kloppende berekeningen zie ik er althans niet in. Evenmin kan men veel doen met de verklaring dat het gaat „om ordes van grootte” zonder dat daarbij ook maar aangegeven wordt hoe groot eventuele afwijkingen kunnen zijn.

4. Bij het feit, dat er verschillen zouden bestaan tussen de uitkomsten van de CBS-enquête en het *Wetenschapsbudget 1969* m.b.t. de voor de universiteiten en hogescholen geraamde r. en o.-uitgaven over 1967, wees ik er reeds op (blz. 1181) dat de geconstateerde verschillen voor het grootste gedeelte zijn toe te schrijven aan verschillen in berekeningswijze bij de faculteit Geneeskunde (incl. tandheelkunde). Het gaat hierbij inderdaad om de exploitatiekosten van de academische ziekenhuizen. De toerekening daarvan aan de r. en o.-uitgaven van de universiteiten en hogescholen is aanvechtbaar. Zolang er op dit punt geen overeenstemming bestaat, zullen er afwijkingen blijven bestaan. In het *Wetenschapsbudget 1970* (blz. 7, voetnoot 4) wordt gesproken over een discrepantie van f. 80 mln. voor het jaar 1967.

In plaats van het geconstateerde verschil te relateren aan het totaalcijfer f. 1.860 mln. kan het met evenveel — zo niet meer — recht gerelateerd worden aan het sector-cijfer voor universiteiten en hogescholen (f. 400 mln.). In dat geval ontstaat een verschil van 20-25%

voor de sector universiteiten en hogescholen.

5. Ook de heer Teunissen stelt zich voorzichtig op, getuige zijn uitspraak: „de uitkomsten van de enquête”, blz. 5 aldaar, *lijken* (cursivering van mij, vdB) mij stevig gefundeerd”. In hoeverre ze dat ook zijn, heeft de heer Teunissen niet aangetoond.

Tot slot een rechtzetting. De heer Teu-

nissen suggereert dat mijn artikel aanleiding is geweest voor Drs. Gransch om te komen tot de gewraakte conclusie. Dit nu is ten enen male onjuist. De heer Gransch heeft mij dan ook verzocht er op te willen wijzen dat hij op grond van eigen bevindingen tot vermelde conclusie is gekomen; wat ik geschreven heb, staat daar geheel los van.

vdB

Boekbesprekingen

100 jaar margarine 1869-1969. Onder redactie van Dr. J. H. van Stuijvenberg. Martinus Nijhoff, 's-Gravenhage 1969, 353 blz., f. 36.

Ook indien zou zijn vooropgesteld dat dit boekwerk is verschenen met het oog op het belang dat de industrie hierbij heeft, zou zulk een erkenning mijns inziens de waarde daarvan nauwelijks hebben aangetast. Daarvoor staat de wetenschappelijke reputatie van de zeven auteurs borg.

Antwoord op de vraag, wie op de keuze van de medewerkers de meeste invloed heeft uitgeoefend, Unilever of de hoofdredacteur, is voor een beoordeling van dit boek evenmin van belang. Toch zou ook in dit opzicht wat meer openheid op prijs zijn gesteld. Maar al moge dan ook sprake zijn van een weinig geslaagde camouflage — waarop ook de illustraties wijzen — het resultaat van het initiatief om tot een publikatie te komen, die een aanwinst zou moeten zijn voor de economische literatuur, is niet twijfelachtig. Dat behalve de Nederlandse editie tevens een Engelse en een Franse uitgave zijn verschenen, valt toe te juichen.

Het boek begint — na een voorwoord van de Directeur-Généraal van de FAO, een schets over Hippolyte Mège Mouriès en een zevental curricula vitae van de schrijvers — met een korte studie van de Duitse econoom Prof. Dr. W. G. Hoffmann (Münster) over „De ontwikkeling van de margarine-industrie”. Zijn analyse van de vraag waarom deze industrie in de 19de eeuw is ontstaan bevestigt niet de opmerking van Ir. Boerma in het voorwoord als zou „het botertekort

tot de ontwikkeling van de margarine hebben geleid”. Merkwaardig is dat industriële vestigingen spoedig in zo'n groot aantal landen ontstonden, hoewel de vinding van Mège Mouriès overal was gepatenteerd, waar octrooiwetten bestonden. Overigens komt Hoffmann pas tegen het einde van zijn bijdrage op het probleem van de vestigingsplaatsen, dat hij trouwens niet dat van de ondernemingsvormen onder één hoofdje plaatst. Het is jammer, maar gezien de doelstelling van dit boek toch ook wel weer begrijpelijk, dat Hoffmann in zijn bijdrage over de margarine-industrie in het algemeen niet de structuur van deze tak van nijverheid heeft geschetst.

Hoffmann wijst, bij herhaling zelfs, erop dat de industrie aanvankelijk dierlijke vetten verwerkte en na 1902 in toenemende mate plantaardige oliën. Op zichzelf is de nadruk, die op de vinding van het harden wordt gelegd, begrijpelijk: het hardingsprocédé immers bood de margarine-industrie ongekende mogelijkheden door de sterke vergroting van het grondstoffenassortiment. Dat is trouwens de reden, waarom ook andere auteurs — en soms eveneens bij herhaling — daarop de aandacht hebben gevestigd. Het komt mij voor dat de hoofdredacteur deze en andere herhalingen zóveel mogelijk had behoren te voorkomen, al geef ik graag toe dat het vrijwel ondoenlijk is van een verzameling verhandelingen één geheel te maken.

De bijdrage van Hoffmann, ook al is deze wat rommelig, bevat veel lezenswaardige opmerkingen. Overigens valt het op dat hij zoveel oude en algemene literatuur citeert: Sombart 1902, Alfred Weber 1909, Schumpeter 1912, Liefmann 1920 en Gide-Rist 1923. Evenmin is duidelijk waarom zoveel aandacht is geschonken aan De Saint Simon.

Substantiëler is de bijdrage van de landbouweconoom *Hunt* (Oxford) over de grondstoffen, al is ook zijn studie weinig uitgebalanceerd. Van belang is zijn opmerking dat tegenwoordig ruwweg anderhalffaal zoveel plantaardige oliën worden geproduceerd als dierlijke vetten.

Hunt schrijft uitvoerig over kokosnoten, katoenzaad, oliepalmen, grondnoten, sojabonen en zonnebloemen en maakt tevens enkele algemene opmerkingen over dierlijke vetten. Zijn relaas over de (belangrijke) sojabonen vind ik te beknopt; ik zou graag zien verklaard waarom een zo groot gedeelte van de exporten van dit produkt zo plotseling in handen van de Amerikanen is gekomen. Voorts analyseert *Hunt* de ondernemingsconcentraties, die kenmerkend zijn voor de verwerking van de oliehoudende zaden en rept hij van kartelovereenkomsten bij de aankoop van de grondstoffen, die volgens hem niet van duurzame betekenis zijn geweest. In verband hiermee gaat hij vrij uitvoerig in op de marketing boards in de produktiegebieden van de grondstoffen. Terecht merkt hij mijns inziens daarbij op dat „in ontwikkelingslanden goede controleurs op verschillende niveaus meestal moeilijk zijn te vinden”, zodat hij als zijn mening te kennen geeft dat „ieder systeem, dat gebruik maakt van particulier initiatief om dezelfde doeleinden te verwezenlijken, daarom sterk de voorkeur verdient”.

Uit het leven gegrepen is trouwens ook de opmerking van *Hunt*, dat „het gebruik van kerosineblikken en fietsen voor het transport van palmolie in West-Afrika in belangrijke mate heeft bijgedragen tot een verdere uitbreiding van de handel in grondstoffen”, maar juist in dat verband had *Hunt* op het verschijnsel moeten wijzen, dat de door Unilever en andere concerns opgebouwde organisaties voor de grondstoffenverzamelende handel tevens voor de distributie van allerlei industriële produkten van Westeuropese en/of Amerikaanse herkomst geschikt zijn gemaakt. Hierop heeft *Wilson* m.i. terecht veel meer

de aandacht gevestigd. Vermeld wordt tenslotte dat de uiterst lezenswaardige bijdrage van *Hunt* op een voortreffelijke wijze is geïllustreerd.

Het derde hoofdstuk, „Technologie en produktie”, is van de Franse chemicus *Feron* (Asnières), die nog het meeste ingaat op het harden van de grondstoffen, dat een omwenteling in de industrie betekende. Hoewel in deze studie enkele chemische formules voorkomen, is de uiteenzetting van *Feron* voor niet op chemisch gebied deskundigen gemakkelijk leesbaar en in hoge mate boeiend voor economen. De landbouweconoom ontkomt niet aan de indruk dat de margarinefabrikant van het boteraroma meer weet dan de zuiveltechnicus. Trouwens, min of meer terloops doet *Feron* voor de buitenstaander verrassende mededelingen. Zo vermeldt hij dat de margarine-industrie gebruik maakt van mechanisch vastgestelde kleurschakeringen, dat een gram margarine tien tot twintig miljoen waterdruppeltjes bevat en dat in de margarine-industrie gebruik wordt gemaakt van machines, waarin zich het gehele procédé — het kneden, het koelen en het kneden — volkomen automatisch voltrekt, zonder dat de grondstof, het halffabrikaat en het eindprodukt in aanraking komen met de buitenlucht, hetgeen uit een hygiënisch oogpunt bijna ideaal is te noemen. En ook in bedrijfseconomisch opzicht, want het aantal manuren per ton produkt is in een Franse fabriek in de jaren 1930 tot 1950 teruggebracht van veertig tot tien.

In het hoofdstuk, getiteld „Wetenschappelijk onderzoek”, is de biochemicus *Boldingh* (Vlaardingen) aan het woord. Terloops memoreer ik dat *Prof. Boldingh* enkele jaren geleden door Wageningen een eredoctoraat werd toegekend.

Vanwege de talrijke chemische formules is het mij niet mogelijk tot een verantwoorde beoordeling van de omvangrijke studie van *Boldingh* te komen, al spreekt uit deze bijdrage duidelijk dat hier een wetenschapsbeoefenaar aan het woord is, die schijnbaar zonder moeite een indrukwekkend hoofdstuk heeft geschreven. Typerend voor de afstand, die *Boldingh* tot zijn onderwerp neemt, vind ik zijn overzicht van de ontwikkeling van de vetchemie in de 19de eeuw, alsmede zijn relaas over de chromatografie. Trouwens, ook op andere plaatsen in het boek heb ik

uitroepkens (van bewondering) geplaatst, bijvoorbeeld in de paragraaf die op het vraagstuk van de houdbaarheid betrekking heeft en bij zijn opmerking dat „in één gram katalysator met een deeltjesgrootte van 2-10 micron, een poriënvolume van 0,75 cm³/gram en een gemiddelde poriëndiameter van 50 Angström zich zoveel capillaire holte bevindt dat, indien men de totale capillaire lengte zou optellen, een vliegtuig met een snelheid van 1000 km/uur er circa 4½ jaar over zou doen om deze afstand af te leggen”. De instelling van *Boldingh* blijkt duidelijk als hij het heeft over het brede smeerbaarheidsgebied van de margarine. Vol strijd lust schrijft hij namelijk: „Dit is een machtig wapen tegenover de boterfabrikant. Hoe is dit bereikt?”

Op één belangrijk punt moet ik nog de aandacht vestigen, namelijk op de invloed van dierlijke vetten op de gezondheidstoestand van de consument. „Omstreeks 1950”, aldus *Boldingh*, „bevatte de literatuur over een mogelijke correlatie tussen het optreden van hartinfarct en een hoge cholesterolspiegel van het bloed en een hoog gehalte aan totaal lipiden daarin veel tegenstrijdigheden. Aan deze controverse is nu een einde gekomen: de ontwikkeling van de arterosclerose bleek duidelijk te worden tegengegaan, met oliën die linolzuur bevatten”.

De medicus *Prof. Frazer* (Londen), die uitsluitend schreef over voedingsproblemen, is ten aanzien van het grote vraagstuk van de meervoudig onverzadigde vetten veel gereserveerder dan *Boldingh*. Dit blijkt al dadelijk uit zijn uitspraak dat „de mogelijke relatie tussen onverzadigde vetten in het voedsel en deze medische vraagstukken” (ischaemische hartziekten) „zeer ingewikkeld is” en nog sterker uit: „Het is niet bekend of de opneming van vetten invloed heeft op bloedstolling of thrombose”. De voorzichtigheid waarmee *Frazer* zich uitdrukt, wordt bovendien geïllustreerd door zijn uitlating: „Een klassiek voorbeeld van een dergelijk vetzuur is linolzuur, dat voor vele dieren en waarschijnlijk ook voor mensen (curs. van mij, Fr.) onmisbaar is”. Maar opzienbarend is tenslotte de uitspraak: „Er is bewerd dat gebrek aan essentiële vetzuren de oorzaak is van een aantal stoornissen, inclusief een hartinfarct. Met uitzondering van de onderzoeken bij babies heeft niemand deze stelling kunnen waarmaken”.

De (Amerikaanse) econoom *Tousley*, die destijds gasthoogleraar aan de NEH was, behandelde het onderwerp Marketing. Wie aan marketing denkt in verband met Unilever zal de bijdrage van *Tousley* met spanning bestuderen. Toch heeft *Tousley* mij enigszins teleurgesteld, al troffen mij talloze opmerkingen van feitelijke aard. Soms kreeg ik zelfs het gevoel dat niet *Tousley*, maar Unilever zelf aan het woord was, waaraan evenwel onmiddellijk moet worden toegevoegd dat dit niet geldt voor hetgeen is opgemerkt met betrekking tot Amerika.

De vraag rees bij mij of *Tousley* niet te ver gaat, als hij de indruk tracht te geven als zouden hogere prijzen min of meer automatisch betere kwaliteiten betekenen. De uiteenzetting over de vraag onder welke omstandigheden het maken van reclame loont, heeft mij in zoverre niet voldaan dat ik daarin een aanduiding gemist heb van de invloed van de vaste kosten, die een sterke stimulering tot een vergroting van de omzet inhouden, als zij relatief hoog zijn. In een fundamentele studie over marketing acht ik deze omissie méér dan een schoonheidsfout.

Instructief zijn de mededelingen van *Tousley* over de bekende knoeierijen in het verleden. Merkwaardigerwijze worden deze meer geconcretiseerd in de bijdrage over marketing dan in het hoofdstuk over de maatregelen ter beteugeling daarvan. Belangwekkend is ook de mededeling dat in de jaren twintig alleen in ons land 1600 marginermerken zijn geteld. Of deze betrekking hebben op evenzeve kwaliteiten wordt niet geopenbaard. Helaas geeft *Tousley* geen concrete bedragen, die aan de reclame ten bate van de margarine worden besteed.

Het slothoofdstuk, dat aspecten van het overheidsingrijpen betreft, is van Prof. Dr. J. H. van Stuijvenberg, die zich ook met de hoofdredactie van deze publikatie heeft belast. Terecht merkt Van Stuijvenberg op, dat daarbij aanvankelijk (?) vooral twee doeleinden voor ogen stonden, namelijk enerzijds de zuiverheid van zowel de boter als de margarine te waarborgen, anderzijds de boterproducenten te beschermen. Het meest extreme voorbeeld van de tweede groep overheidsmaatregelen vormen de verboden om margarine te produceren en in te voeren, zoals heden ten dage nog in Nieuw-Zeeland.

Uitvoerig wordt dan ingegaan op de overheidsmaatregelen in de Vere-

nigde Staten, Duitsland, Nederland, Engeland en Rusland, alsmede in Frankrijk, dat merkwaardigerwijze in het kader van de EEG wordt behandeld. Bovendien worden overheidsmaatregelen in Nieuw-Zeeland, Zuid-Afrika, Italië, Denemarken en Noorwegen beschreven.

Opvallend is dat bij de margarinepolitiek in de Verenigde Staten al heel spoedig nadat „oleo-margarine” op de Amerikaanse markt verscheen (in 1874), niet alleen de bestrijding van knoeierijen op de voorgrond stond, maar ook het verlangen om de boterproducenten te beschermen. Reeds in 1877 namelijk nam de staat New York het initiatief tot een wet „ter bescherming van de veehouderij en om teleurstellingen bij het kopen van boter te voorkomen”.

Vermeldenswaard is ook dat de Amerikaanse boeren allerminst een gesloten front tegen de margarine vormden; de veehouders uit het westen en (later) de katoenproducenten in het zuiden hadden immers belang bij de afzet van rund- en varkensvet en van katoenzaad. Mede daardoor is het verklaarbaar dat verbodsbepalingen in diverse Amerikaanse staten plaatsmaakten voor het verbod om margarine te kleuren.

Niet alleen in Amerika maar ook elders hadden de maatregelen ter beteugeling van knoeierijen vaak weinig effect. Trouwens, wie leest dat de in ons land afgekondigde wet van 1889 verbod dat margarine werd afgeleverd en/of in voorraad werd gehouden zonder dat daarop het woord „margarine” duidelijk was aangebracht, kan zich dit nu heel goed verklaren: op de staatsbegroting van 1890 was voor de controle op bedoelde wet slechts f. 200 uitgetrokken.

Dat de overheidsmaatregelen in Engeland vrijwel uitsluitend waren en nog zijn gericht op een bestrijding van de botervervalsing, is begrijpelijk, hoewel dit niet duidelijk uit de bijdrage van Van Stuijvenberg blijkt. In Groot-Brittannië immers zijn de melkveehouders tot voor wereldoorlog II betrekkelijk heel weinig beschermd.

Vermeldenswaard is m.i. tenslotte nog dat de Noorse regering de produktie en het verbruik van margarine positief heeft bevorderd. De verklaring hiervan is dat de Noorse visserij waardevolle grondstoffen aan de margarine-industrie levert. Dat in Denemarken de overheidsbemoeiing beperkt bleef tot een bescherming van de goede naam van de Deense boter, ligt voor de hand als het grote mar-

garineverbruik in dit kleine land in aanmerking wordt genomen.

Het overzicht dat Van Stuijvenberg geeft van de overheidsmaatregelen, die tegen de industrie zijn genomen ter bescherming van de consument en van de melkveehouderij, is hoogst lezenswaard en getuigt van een consciëntieus onderzoek. Toch heb ik bij zijn bijdrage enkele vraagtekens geplaatst.

„De margarinewetgeving”, aldus Van Stuijvenberg in zijn inleiding, „is ontstaan in een tijd, die niet meer afwijzend stond tegenover regeringsbemoeiing met het economisch leven in het algemeen. De margarine werd uitgevonden in 1869. De wereld stond in 1869 aan de vooravond van een hernieuwd overheidsingrijpen op economisch gebied Ziedaar de economisch-politieke achtergrond waartegen de wetgeving met betrekking tot de margarine begon. In dit klimaat verhief nagenoeg niemand zijn stem daartegen op grond van algemene bezwaren tegen overheidsbemoeiing met het economische leven. Voorzover dit geschiedde, verklonken zij: staatsingrijpen als zodanig werd aanvaard.”

Het kost mij moeite aan deze visie van de historicus te twijfelen, maar deze twijfel is nauwelijks meer te onderdrukken, als men in de paragraaf over Nederland het volgende leest: „Aanvankelijk achtte men in landbouwkringen overheidsmaatregelen tot beteugeling van het geconstateerde euvel „nutteloos en overbodig”. De „natuurlijke verhouding tussen koper en verkoper” zou uitkomst brengen. Omstreeks 1860 beheerste het economische liberalisme de geesten in Nederland nog zo sterk, dat zelfs een vrijwillige particuliere controle op de echtheid van de boter werd afgewezen.”

Ook enkele andere uitlatingen van Van Stuijvenberg wijzen op een onnauwkeurigheid, die juist hem niet kenmerkt.

Naar mijn mening is Unilever met dit boek op een waardige wijze voor de dag gekomen. Het ware te wensen dat soortgelijke monografieën met betrekking tot andere produkten zouden verschijnen, die kwalitatief met de hier besproken publikatie op één lijn zouden kunnen worden gesteld. Dat ik daarbij vooral denk aan de landbouw-industrie in het algemeen en aan de zuivelbereiding in het bijzonder, ligt voor de hand.

Prof. Dr. H. J. Frictema

Wat is de taak van iemand die een „reader” van bijna 400 pagina’s moet recenseren? Mag je verwachten dat hij alle bijdragen uitgebreid bespreekt of is degene die kennis neemt van het besprokene meer gebaat bij een thematische aanpak? Met thematisch bedoel ik: met welk doel is de bundel samengesteld, welk onderwerp staat daarbij centraal, zijn alle in de „reader” opgenomen opstellen voldoende op doel en onderwerp afgestemd?

Deze vragen lijken niet alleen retorisch, ze zijn het ook. Het is mijn overtuiging dat zulk een werk besproken dient te worden vanuit een thematisch gezichtspunt. Dit betekent dat — nadat ik uiteengezet heb wat doel en centraal onderwerp zijn — de resterende regels zullen worden gewijd aan de bijdragen die m.i. het beste aan het gestelde doel beantwoorden.

Gebrek aan adequaat studiemateriaal t.b.v. studenten in de economie aan de University of East Africa te Kampala, Uganda, vormde de aanleiding tot de samenstelling van een bundel economisch-historische essays over de geschiedenis van de economische groei. De economie-studie aan deze universiteit is — hoe kan het anders — in hoge mate afgestemd op de Afrikaanse economische problemen, die duidelijk het stempel dragen van wat wij ontwikkelingsproblematiek plagen te noemen. Het opnemen van een historische benadering van het probleem van de economische groei in het studiepakket wijst erop dat aan deze Afrikaanse universiteit het besef leeft dat de economische geschiedenis een bijdrage kan leveren tot de oplossing van groeivraagstukken. De „reader” wordt dan ook beschouwd als zijnde „... of special relevance for students in underdeveloped countries”.

Als men er nu vanuit gaat dat de economische geschiedenis iets te zeggen heeft, aan welke eisen moeten de historische studies dan voldoen? Volgens mij gaat het hierbij om drie zaken. In de eerste plaats moeten de historische studies de gelegenheid bieden om na te gaan of de in de theorie ontwikkelde groeimechanismen voldoende steun vinden in de werkelijkheid; deze moeten op hun actualiteit getoetst worden. Daarnaast kan door middel van de historische bijdrage de nadruk worden

gelegd op de noodzaak ook relevante niet-economische factoren in de groeiplannen te betrekken. Tenslotte, en dat is zeker niet de geringste opgave, zal de economisch-historicus op grond van zijn onderzoek zelf hypothesen moeten ontwikkelen. Vooral aan de voor de groei noodzakelijke pre-industriële veranderingen zal hij aandacht dienen te schenken.

De bijdrage van Charles P. Kindleberger, „Foreign trade, and economic growth: lessons from Britain and France, 1850-1913”, leent zich het beste voor de illustratie van de eerste doelstelling.

Op het eerste gezicht schijnt de relatie tussen de internationale handel en de nationale economische groei eenvoudig. De export zal de groei bevorderen, de import zal de groei remmen. Bij nadere bestudering blijkt deze relatie helemaal niet zo simpel te liggen. Een groeiende uitvoer kan inderdaad de nationale groei stimuleren, maar het kan ook een tegengesteld effect sorteren; hetzelfde geldt voor de invoer. Het doel van Kindleberger’s bijdrage is dan ook „... to set out some simple models of the relations between foreign trade and national economic growth, to list the differences in their assumptions and to illustrate them with reference to the experience of Britain and France prior to World War I”.

Aan de hand van de Engelse situatie laat Kindleberger zien hoe al te gemakkelijke exportmogelijkheden op den duur de economische groei kunnen vertragen. Specialisatie en uitbreiding van de sectoren in het economisch leven, die gebruik maken van de buitenlandse afzetmogelijkheden, zullen de flexibiliteit van het nationale productie-apparaat — het vermogen van de economie om zich snel aan veranderde omstandigheden aan te passen — aantasten. Daarnaast zal de prikkel om, vooral in technisch opzicht, voorop te lopen juist door de bijna gegarandeerde afzetmogelijkheden in kracht afnemen. Dit alles kan betekenen dat, zodra de internationale omstandigheden zich inderdaad wijzigen, de groei zal vertragen. Werken gunstige uitvoermogelijkheden in het begin meestal groei-bevorderend, op langere termijn kunnen zij heel wel de groei remmen.

Met betrekking tot de functie van de import kan precies zo’n verhaal worden verteld. Frankrijk dient hierbij als voorbeeld. Het is denkbaar dat, door de nationale economie bloot te stellen aan buitenlandse concurrentie, de binnenlandse producenten gedwongen worden efficiënter en moderner te gaan werken. Dit kan de binnenlandse groei ten goede komen. Een protectionistische politiek kan op langere termijn de nationale economie meer kwaad dan goed doen. Het feit dat Frankrijk in de negentiende eeuw zijn landbouw in de watten legde is mede oorzaak van de verouderde agrarische structuur, waarmee dit land (en zijn EEG-partners) thans zit opgescheept. Dat het protectionisme van Frankrijk weinig voor de Franse nationale groei heeft betekend blijkt verder nog hieruit, dat de takken van industrie die tussen 1892 en 1913 de dragers van de groei waren „import-competing” noch „import-substituting” waren. Dit alles neemt natuurlijk niet weg dat de invoer ook schade aan de nationale groei kan berokkenen. Jonge industrieën moeten eerst in de gelegenheid worden gesteld om op te groeien tot volwaardige concurrenten op de wereldmarkt. De idee van de „Erziehungszolle” behoudt natuurlijk haar waarde.

Door met behulp van verschillende modelletjes de relatie groei/internationale handel in Engeland en Frankrijk te analyseren, kan Kindleberger tot de conclusie komen dat „... more or less foreign trade is neither a necessary nor a sufficient condition of growth or non-growth”. Zijn slotsom houdt een waarschuwing in aan het adres van degenen die wellicht geneigd zijn al te snel conclusies te trekken op basis van één enkel model zonder zich daarbij af te vragen of het gehanteerde model wel actueel is.

Bert F. Hoselitz’ artikel, „Entrepreneurship and Capital Formation in France and Britain since 1700”, is het meest geschikt voor de tweede doelstelling (niet-economische factoren in groeiplannen).

In de loop van de achttiende en negentiende eeuw heeft Engeland Frankrijk in economisch opzicht overvleugeld. Toch is er een moment geweest dat zij elkaar qua economische ontwikkeling nauwelijks ontlieden. De uitgangssituatie was voor Frankrijk dezelfde als voor Engeland. Waarom kon Engeland zo’n voorsprong nemen? Hoselitz: „In my opinion, the decisive factors have to be sought rather in their respective social environments”.

Hierbij doelt hij op het verschil in gedrag en mentaliteit tussen de Engelse en Franse ondernemer. Bij Hoselitz is het namelijk de ondernemer die in sterke mate verantwoordelijk is voor de economische ontwikkeling („the main agent of economic change”). De ondernemersideologie is op haar beurt het produkt van een bepaalde sociale orde.

In Frankrijk heeft de ondernemer zich nooit helemaal kunnen onttrekken aan bevoogding; eerst van de kant van de staat, daarna door de „haute finance”. Aanvankelijk werd veel ondernemerstalent aangewend voor belastinginning. Het Franse centrale gezag had permanent behoefte aan geld; de verwerving ervan d.m.v. belastingheffing werd uitbesteed, verpacht. Het pachten van belastingen was een aantrekkelijke zaak, veelal zeer winstgevend én „beschermd”. Voor zover er ondernemerstalent werd ontplooid in handel en industrie gebeurde dit door niet-Katholieken, de Hugenoten, voor wie een ambtelijke carrière was geblokkeerd. De herroeping van het Edict van Nantes dreef deze groep echter uit Frankrijk weg. Toen in Frankrijk in het kader van de mercantilistische politiek, meer aandacht aan de industrialisatie werd besteed, gebeurde dit onder staatstoezicht. De ondernemer werd gesteund door subsidies, zijn in- en verkoopmarkten werden door de overheid beschermd. Hij werd nauwelijks blootgesteld aan concurrentie. Toen Frankrijk in de negentiende eeuw sprongsgewijs haar industriële achterstand op Engeland wilde inhalen, vereiste dit grote investeringen. Geen ondernemer die dit op eigen kracht aandurfde! Als een deus ex machina verrees toen het „crédit mobilier” dat deze sprong wel mogelijk maakte. De stimulerende en beschermende functie van de staat werd toen overgenomen door het bankwezen. Weer dreven de ondernemers niet op eigen kracht. De stoutmoedige, risico-aanvaardende ondernemer bleef in Frankrijk een haast onbekende verschijning. Ook nu nog werkt dit door in het Franse bedrijfsleven.

In Engeland lag dit van het begin af aan anders. Ook daar stimuleerde de overheid, maar dan vooral als consument. Het bankwezen hield zich vrijwel geheel afzijdig van de industrie. „Commercial banking” bleef daar primair. De ondernemer was op zichzelf aangewezen. In Engeland ontwikkelde zich dan ook een ondernemerselite met een ideologie die werd gekenmerkt door individualiteit en zelf-

standigheid. Dit verklaart ten dele waarom ook vandaag de dag nog zoveel Engelse ondernemingen klein of middelgroot zijn. De Engelse ondernemer is, traditiegetrouw, afkerig van steun en samenwerking. De huidige industriële achterstand van Engeland is ten dele hieraan te wijten. De thans noodzakelijke gigantische investeringen in vaste activa vragen een andere instelling dan die van de doorsnee Engelse ondernemer.

Door bij de analyse van de economische ontwikkeling aandacht te schenken aan de ondernemersideologie benadrukt Hoselitz de noodzaak naast economische ook niet-economische omstandigheden in de beschouwing te betrekken.

Dit neemt overigens niet weg dat ik belangrijke bezwaren heb tegen Hoselitz' betoog. Teveel ziet hij de ondernemer als een individu, een persoon, opererend in een „free enterprise economy”. Het ontstaan en de werking van het „crédit mobilier” ziet hij niet als een daad van innoverend ondernemerschap. Dit komt waarschijnlijk omdat hij verzuimt de ondernemersfunctie als zodanig nauwkeurig te definiëren. Daarom blijft zijn verhaal vaag. Het roept vragen op — dat is op zichzelf een verdienste maar was dat zijn bedoeling ook? — het verklaart in wezen erg weinig.

Een briljant voorbeeld van de wijze, waarop economisch-historici zelf hypothesen kunnen ontwikkelen — *de derde doelstelling* — is de bijdrage van Alexander Gerschenkron: „The approach to European Industrialization, A Postscript”.

De industrialisatie komt niet zomaar uit de lucht vallen. Een samenleving die aan het begin van dit proces staat heeft al een aantal veranderingen van uiteenlopende aard moeten ondergaan. Nu kan men stellen dat er aan een hoeveelheid noodzakelijke voorwaarden moet zijn voldaan, wil er überhaupt van industrialisatie sprake zijn. Dit is de, opvatting die bijv. door Rostow wordt gehuldigd. Gerschenkron's benadering is principieel anders. Wat er eigenlijk gebeurt, is dat elk land — afhankelijk van zijn economische „achterlijkheidsgraad” — zodanige wegen inslaat dat men voor de zgn. noodzakelijke voorwaarden, waaraan nog niet is voldaan, alternatieven vindt. Bijv.: voor de industrialisatie is het nodig dat door landbouw en/of handel voldoende kapitaal is geaccumuleerd. Is dat niet het geval dan gaat het betreffende land niet bij de pakken

neerzitten, maar zoekt het naar alternatieven. Kan de staat d.m.v. belastingheffing niet voor het benodigde kapitaal zorgen?

Uit historisch onderzoek is komen vast te staan dat het gekozen alternatief nauw samenhangt met de economische uitgangssituatie van het betreffende land. Het blijkt mogelijk op basis van historische ervaring een model te construeren, waarin de te volgen weg naar industrialisatie afhankelijk blijkt te zijn van de „degree of economic backwardness”. Uitgaande van zo'n classificatie kan men bepaalde zaken voorspellen. Bij zijn onderzoek naar de Italiaanse industrialisatie kon Gerschenkron van tevoren al met vrij grote zekerheid vaststellen dat de industrie niet d.m.v. interne financiering van kapitaal zou worden voorzien, maar door het bankwezen.

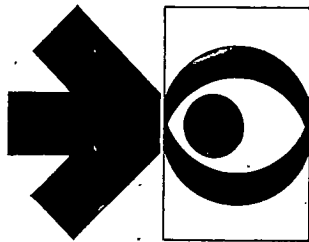
Het nut van dit soort historisch onderzoek hoeft nauwelijks verder te worden aangetoond. Een economische en sociale politiek die tot doel heeft de economische groei te bevorderen moet mede zijn afgestemd op de uitgangssituatie, waarin het betreffende land zich op dat moment bevindt. Die uitgangssituatie geeft dan indicaties omtrent de vraag welke maatregelen de meeste kans van slagen hebben.

We zijn nu toegekomen aan een oordeel over het totale werk. Allereerst moet worden gezegd dat de uitgave ervan eigenlijk overbodig is. In 1963 verscheen een vrijwel overeenkomstige „reader”: *The Experience of economic growth*, onder redactie van B. E. Supple. Zijn bijdrage daar staat ook in de hier besproken bundel. Verder lijkt het mij niet moeilijk aan te tonen dat er voor een aantal bijdragen in deze „reader” betere voorhanden zijn, m.a.w. de keuze van de redacteur vind ik niet altijd even gelukkig. Waarom Rostow's visie — take-off enz. — ontbreekt wordt zorgvuldig geheim gehouden. Men kan veel op die visie aan te merken hebben, maar dat het de discussie en het onderzoek sterk heeft gestimuleerd kan niet worden ontkend. Bovendien is Gerschenkron's bijdrage heel duidelijk bedoeld als reactie op Rostow's these. Het is dan ook onbegrijpelijk dat we Rostow in deze bundel niet mochten begroeten.

Waarom zo'n „reader” samengesteld, als er al een (betere) is? Had de redacteur zijn tijd niet beter kunnen besteden of bestaat er inderdaad zo iets als „publish or perish”?

Drs. H. H. Vleesenbeek

Magazien

Milieubederf

„Er zijn optimisten en pessimisten. Wij zijn van het wel uiterst blijmoedige optimisme van de technische vooruitgang in het begin van deze eeuw overgegaan naar het zwarte pessimisme, zoals uitgedrukt in Orwell's *1984*”. Zo begint een belangwekkend artikel over „De toekomst van de mensheid” van Prof. Dr. J. W. Tesch, voorzitter van de Gezondheidsorganisatie TNO, in *Natuur en Techniek* van januari 1970. Tot de uitgesproken pessimisten rekent hij de bekende Amerikaanse bioloog Barry Commoner, die er met vele anderen van overtuigd is dat „als er niet spoedig verandering komt in het beheer van ons milieu (in het ecosysteem¹, waarin de mens zo'n dominante plaats inneemt), het leven op aarde (...) in gevaar komt; een gevaar, dat dan juist de beheerder, de mens, het zwaarst zal treffen”.

Prof. Tesch vraagt zich in zijn artikel af, of wij werkelijk ons eigen bestaan bedreigen. Zijn antwoord komt hierop neer, dat de aantasting van de gezondheid van ons milieu op menselijke beslissingen berust en dat de toekomst dan ook alleen kan worden gewaarborgd, indien in ecologische zin een realistische strategie wordt gevolgd, ook al zal dit het risico meebrengen dat de economische groei wordt geremd. Ieder die om zich heen ziet, kan trouwens zelf dagelijks vaststellen hoe nodig het is dat het milieubeheer mede op ecologische grondslagen wordt aangepakt. Gelukkig echter begint de mens zich meer en meer bewust te worden van wat hem te wachten staat indien het milieubederf (Prof. Commoner spreekt over de „environmental

soup”) niet wordt tegengegaan. Wij zijn evenwel nog lang niet zo ver dat de verantwoordelijkheid voor het milieubeheer alom wordt beseft. Prof. Tesch drukt zich ten dezen al zeer somber uit: „het vervuilen van het milieu in woon- en recreatiegebieden veront- rust de meeste mensen minder dan het krasje op de nieuwe auto”.

De fouten die zijn gemaakt, berusten volgens Prof. Tesch op onvoldoende kennis (biologisch en sociologisch) en op de monodisciplinaire aanpak van de problemen, maar ook op gebrek aan communicatie. Zonder een gemeenschappelijke benadering kan men vanuit het heden zijns inziens slechts een pessimistische extrapolatie opstellen. De komende honderd jaar zullen naar zijn mening beslissend zijn voor de beantwoording van de vraag of er, zoals de kleinzoon van Darwin het uitdrukte, een „next million years” zal zijn.

Ernstige bezorgdheid over het milieubederf bestaat eveneens in de Verenigde Staten. President Nixon zei in zijn *State of the Union Message*: „The great question of the '70's is: Shall we surrender to our surroundings or shall we make our peace with nature and begin to make reparations for the damage we have done to our air, to our land and to our water?”. In het weekblad *Time* van 2 februari jl. is een omslagartikel aan Nixons nieuwe „issue” gewijd. Op het omslag zelf prijkt een getekend portret van de hierboven reeds genoemde ecooloog Barry Commoner, een der zgn. „New Jeremiahs” die volgens *Time* niet aarzelen „to predict the end of the world, or at least the end of a life with quality”. Toch geeft ook Prof. Commoner hoop:

„We are in a period of grace. We have the time — perhaps a generation — in which to save the environment from the final effects of the violence we have done to it”.

Evenals Prof. Tesch licht ook *Time* met tal van voorbeelden toe hoezeer de mens het biologisch evenwicht verstoort. Het blad beperkt zich niet tot de Verenigde Staten bij dit etaleren van de problemen rond het natuurlijk leefmilieu: ook met betrekking tot Japan, Egypte, Zuid-Afrika en verschillende Europese landen worden droeve toestanden vermeld. Na erop te hebben gewezen dat de Rijn het riool van Europa is, wordt over ons Nederlanders gezegd: „The Dutch, who live at the river's mouth, have a stoic slogan: „Holland is the rubbish bin of the world”. Hoe komen ze dáár nu aan?

Weliswaar is Rotterdam tien jaar geleden reeds in ESB afgeschilderd als een biologisch monstrem², maar Rotterdam is Nederland niet, of (voor de Amerikanen) toch wel?

Aan het slot van het artikel in *Time* wordt aangegeven, welke taak er zowel voor de overheid als voor het bedrijfsleven is weggelegd om het leefklimaat te verbeteren. Vóór alles is daarbij volgens het blad nodig „a new way of thinking”. Net als Prof. Tesch pleit het voor een multidisciplinaire aanpak van de vraagstukken, want „thinking in compartments is the road to environmental disaster”.

Juist nadat wij beide genoemde artikelen hadden gelezen, kregen wij een tijdschrift onder ogen, genaamd *Agenor*, en wel no. 14 van december 1969. Wij waren niet alleen nieuwsgierig naar de inhoud omdat we het nooit eerder hadden gezien³, maar ook omdat het omslag een artikel aankondigde onder de titel: „Europe fit to live in”. Het bleek echter wederom benauwende lectuur over ons leefklimaat te zijn (boven het artikel zelf staat: „Europe unfit to live in”). Ook in dit uitvoerige en goed geschreven stuk wordt namelijk betoogd dat „our society is on a suicidal course”. De schrijvers ervan zijn van mening dat:

„In the long run the solution can only lie in making industry (and the municipal authorities who are often major culprits, dumping waste and pouring sewerage into

¹ *In de ecologie (de leer der betrekkingen van levende wezens tot hun omgeving en tot elkaar) is het ecosysteem of ecologisch systeem „any area of nature that includes living organisms and nonliving substances interacting to produce an exchange of materials between the living and nonliving parts” (E. P. Odum in „Fundamentals of ecology”, Philadelphia, tweede druk 1959, blz. 11). Een voorbeeld van een ecosysteem is een meer.*

² Door Ir. H. B. Goettsch in „ESB” van 6 juli 1960.

³ „Agenor” is een maandelijks verschijnend Europees blad (adres: postbus 54, Brussel 4). De artikelen zijn in het Frans of in het Engels gesteld. De uitgevers presenteren zichzelf als „a group of young people, critical of the inadequacies and injustices of European society, and dissatisfied with the political life of the nation states, who seek the means to make effective choices about the quality of life in Europe in the coming years”.

riters) responsible for preventing pollution. This would imply higher costs, in research on other techniques, in abandonment of methods which are cheaper but pollute, or in location at economically less attractive sites".

Doch, zo vervolgen zij dan:

„Such an obligation is not likely to be imposed so long as politicians and legislators, as well as industrialists, accept the priority of economic growth and the argument of competitive pressures".

Wat is dus volgens deze jonge, kritische activisten nodig om het milieubederf in Europa tegen te gaan? Juist, niets minder dan een *totale herwaardering* van de doeleinden en prioriteiten van onze maatschappij. En hoe komt

die tot stand? Precies, door *directe actie* door groepen burgers!

Het feit dat het jaar 1970 in het teken staat van natuurbescherming en milieuhygiëne (N 70), heeft de Nederlandse Esso-ondernemingen aanleiding gegeven het januari-nummer van hun *Essobron* geheel te wijden aan milieuhygiënische vraagstukken. Er staan bijdragen in over „Milieuhygiëne, probleem van de moderne tijd" (Ir. J. A. Beukers); „De overheid en milieuhygiëne" (Dr. N. J. A. Groen); „Luchtverontreiniging" (Dr. H. de Graaf); „Waterverontreiniging" (Ir. W. A. H. Brouwer); „Bodemverontreiniging" (Mr. J. J. van Soest); „Vernietiging van

afvalstoffen" (Ir. T. Teeuwen); „Geluidhinder" (Ir. J. van den Eijk) en „Natuurbehoud" (H. H. Edzes). In een slotartikel wordt een overzicht gegeven van de maatregelen van het Esso-concern tot behoud van een gezond leefklimaat, zowel in Nederland als elders in de wereld. Op de voorlaatste bladzijde staat een beginselverklaring van Esso Nederland NV en Esso Chemie NV, waarin het standpunt van beide maatschappijen met betrekking tot milieuhygiëne is vervat. Van dit officiële standpunt kan men overigens ook op andere wijze kennis nemen. Het wordt namelijk eveneens in de vorm van een advertentie uitgedragen!

10 de rijksoverheid vraagt

voor het Ministerie van Verkeer en Waterstaat
t.b.v. de Rijksverkeersinspectie

economen en juristen

ter opleiding tot districtshoofd. In deze functie is - binnen het kader van de vervoerswetgeving - de zorg voor een dynamische ontplooiing der vervoerbedrijven richtinggevend, waartoe intensieve contacten dienen te worden onderhouden met het bedrijfsleven en overheidsorganen. Hun taak is zowel gericht op het opénbare personenvervoer als op het vervoer van goederen langs de weg en over de binnenwateren. De personeelsbezetting der verschillende districtskantoren varieert van 25-100 medewerkers.

Vereist: doctoraal examen Economie of Nederlands recht met bijvakken in de economische richting en enkele jaren bestuurservaring. Leeftijd vanaf 30 jaar.

Standplaats nader te bepalen.

Aanstelling, afhankelijk van leeftijd en ervaring, als Rijksinspecteur van het Verkeer 2e klasse/Rijksinspecteur van het Verkeer, max. salaris f 2401,- per maand. Promotie tot districtshoofd is na enige jaren mogelijk. Maximaal bereikbaar salaris f 3372,- per maand.

Telefonische inlichtingen worden verstrekt onder nr. (070) - 62 46 11 tst. 2208
(heer P. M. J. Waldschmidt).

Schriftelijke sollicitaties onder vacaturenummer 9-2661/0936 zenden aan de Rijks Psychologische Dienst, Prins Mauritslaan 1, 's-Gravenhage.

AOW-premie voor Rijksrekening. De salarissen zijn exclusief 6% vakantiegeld.

De, in hoofdzaak informatieve, artikelen in *Essobron* zijn, evenals de andere in deze rubriek genoemde beschouwingen, alleszins het lezen en overdenken waard. Zij doen ons beseffen dat er nog heel wat (vuil) water door de Rijn zal stromen, voordat bevredigende oplossingen voor het vraagstuk van het milieubederf⁴ zullen zijn gevonden. Veel kennis moet nog worden vergaard, o.a. over hoe diverse ecologische systemen nu precies functioneren. Zo zullen bijvoorbeeld — het voorbeeld is ontleend aan het artikel van Ir. Brouwer in *Essobron* — onderzoeken op grote schaal en in samenwerking met andere landen nodig zijn om te kunnen beoordelen op welke wijze een verantwoord gebruik kan worden gemaakt van de zee als ontvangend water voor vloeibare afval-

stoffen. Kortom, er is volop werk aan de winkel voor ecologen, ook in Nederland. Of er ook voldoende werkgelegenheid voor de beoefenaren van deze wetenschap („the emerging science of survival”, *Time*) zal zijn, is een andere kwestie.

Mededelingen

d.W. **International Course on European
Intégration 1970/1971**

⁴ Een voornamelijk inventariserend overzicht van de problematiek is te vinden in het geschrift van Prof. Dr. E. van der Kuyp: „Milieuhygiëne”, dat eind november 1969 als een speciaal nummer van het „Tijdschrift voor Sociale Geneeskunde” is verschenen. Van deze publikatie heeft het Ministerie van Sociale Zaken en Volksgezondheid een overdruk (68 blz.) laten vervaardigen.

Van 8 september 1970 tot 13 mei 1971 zal in het Europa-Instituut van de Universiteit van Amsterdam de vijfde „International Course on European Integration” gehouden worden. De organisatie ervan berust bij het voornoemde Europa-Instituut en de Netherlands Universities Foundation for International Co-operation (NUFFIC).

Deze post-doctorale cursus, welke

HET SOCIOGRAFISCH BUREAU ZAA NSTREEK

STATIONSSTRAAT 57, ZAANDAM. TELEFOON (02980) 6 42 16

vraagt

EEN REDACTEUR

Zijn werkzaamheden zullen o.m. bestaan uit :

- het verwerken van onderzoekresultaten in rapporten bestemd voor bestuurders
- het verzorgen van de publikaties van het bureau
- het geven van voorlichting naar buiten
- het leiding geven aan de documentatieafdeling.

Voor deze veelzijdige en zelfstandige functie is het noodzakelijk te beschikken over :

- een goede taal- en stijlbeheersing
- het vermogen resultaten van economisch en sociaal onderzoek te kunnen interpreteren.

OPLEIDING :

Academisch of daarmee gelijk te stellen niveau, in de sociale, economische of juridische wetenschappen.

Aanstelling zal geschieden in ambtelijk verband.

Sollicitaties binnen 14 dagen na het verschijnen van dit blad aan de Directeur van het Socio-grafisch Bureau Zaanstreek, Stationsstraat 57 te Zaandam.

gegeven wordt in het *Engels*, is bestemd voor jonge juristen, economen en politologen. Naast deelnemers uit de andere EEG- en uit de EFTA-landen zijn ook Nederlandse kandidaten zeer welkom. Ter informatie kan gelden dat de lopende cursus gevolgd wordt door 17 juristen, 8 economen en 6 politologen, afkomstig uit 17 landen.

Nadere inlichtingen over de cursus kunnen worden ingewonnen bij de NUFFIC, Molenstraat 27, Den Haag, tel. (070) 63 05 50, toestel 228.

Bedrijfssociologische studiedagen 1970

De Commissie voor de Bedrijfssociologische Studiedagen organiseert op 2, 3 en 4 april 1970 in Holiday Inn te Leiden een conferentie over het thema *Personeelbeleid, actie-reactie?*

In theorie zijn twee typen personeelbeleid te onderscheiden. Het ene kan aanpassingsbeleid, zich richtend op de bestaande doelstellingen van de organisatie, het andere structuur- of veranderingsbeleid, worden genoemd. De vraag is gewettigd of het huidige personeelbeleid in hoofdzaak onder het eerste type te rangschikken valt en of deze positie wellicht mede beïnvloed is door de weinig kritische inbreng van de toegepaste sociale wetenschappen. Tijdens de conferentie zullen onder meer enkele praktijkcases worden gepresenteerd, waarbij zal worden ingegaan op de wijze waarop personeelbeleid heeft ge(re)ageerd op actuele sociale, economische en technologische ontwikkelingen en wat de consequenties van deze stellingname waren.

De inleiders zijn:

— Drs. J. J. J. van Dijk, afdeling personeelzaken, hoofdkantoor DSM-NV Nederlandse Staatsmijnen - te Heerjen

— Prof. Dr. J. A. P. van Hoof, hoogleraar in de sociologie van arbeid en bedrijf aan de R.K. Universiteit te Nijmegen

— Drs. P. Nas, wetenschappelijk medewerker van het Sociologisch Instituut aan de R.K. Universiteit te Nijmegen

— Drs. C. Poppe, sociologisch medewerker van de Metaalbedrijfsbond van het NVV te 's-Gravenhage

— Drs. J. J. Ramondt, wetenschappelijk medewerker van het Sociaal-Wetenschappelijk Instituut aan de Vrije Universiteit te Amsterdam

— W. H. A. Schafrat, personeelchef Swift Schoenfabrieken NV te Nijmegen

— Mr. F. F. van Schaik, adjunct-directeur Van der Grinten NV te Venlo

— Dr. J. F. Schobre, directeur Sociale Zaken Van Doorne's Automobiefabrieken NV te Eindhoven

— Prof. Dr. H. J. van Zuthem, hoogleraar economische sociologie en bedrijfs sociologie aan de Vrije Universiteit te Amsterdam.

HET SOCIOGRAFISCH BUREAU ZAANSTREEK

STATIONSSTRAAT 57, ZAANDAM. TELEFOON (02980) 6 42 16

vraagt

ONDERZOEKERS OP MIDDELBAAR NIVEAU

die belast kunnen worden met :

- het bijhouden van literatuur en documentatie;
- het verzamelen en verwerken van statistische gegevens;
- het assisteren van onderzoekers op academisch niveau.

Het onderzoekerterrein heeft o.m. betrekking op :

Demografie, Arbeidsmarkt, Onderwijs, Sociale Zorg, Recreatie, Detailhandel, Verkeer of combinaties daarvan.

OPLEIDING:

Middelbaar Planologisch Onderzoeker D.P.O. (M.P.O.)

Middelbare Akten

Kandidaten Hoger Onderwijs.

Aanstelling zal geschieden in ambtelijk verband.

Sollicitaties binnen 14 dagen na het verschijnen van dit blad aan de Directeur van het Sociografisch Bureau Zaanstreek, Stationsstraat 57 te Zaandam.

De Bedrijfssociologische Studiedagen zijn opgezet met het doel tot een samenspraak te komen tussen wetenschaps- en praktijkmensen. In verband hiermee nemen de sectiebijeenkomsten, waar in kleine kring over het thema kan worden gediscussieerd, in het programma een belangrijke plaats in.

Voorlopige opgaven kunnen worden gericht aan het secretariaat van de Bedrijfssociologische Studiedagen, Sociologisch Instituut van de Nederlandse Economische Hogeschool, Burgemeester Oudlaan 50 te Rotterdam (telefoon 010-14 55 11, toestel 3670, Mej. E. M. de Ligt):

Boekennieuws

Emile Durkheim: De sociologische methode. Ingeleid door Prof. Dr. E. Leemans (Les règles de la méthode sociologique, vert. door R. van Outrive-Koninckx). „Keur der sociologie”, Universitaire Pers Rotterdam/Standaard Wetenschappelijke Uitgeverij Antwerpen, 1969, 167 blz., f. 15.

In het werk van Durkheim neemt dit

boek (eerste druk 1895) een belangrijke plaats in. De werkwijze die hij erin uitstippelt zal hij later proberen toe te passen in zijn bekende studies over godsdienst en zelfmoord. Hij heeft met dit boek de grondslag willen leggen voor een strenge „causaal redenerende sociologische theorie, die alleen maar kan steunen op uitvoerige empirische bevindingen.

In een inleiding van 16 pagina's, „E. Durkheim: wetenschapper en moralist” schetst Prof. Dr. E. Leemans de figuur Durkheim, zijn sociologische aanpak en zijn betekenis voor de sociologie, ook voor de hedendaagse.

chef financieel-economisch bureau

Bij de **Centrale Vervoersdienst** welke o.a. omvat reinigingsdienst, stadsvervoer en werkplaats kan worden geplaatst een chef van het financieel-economisch bureau.

Van de functionaris wordt verwacht dat hij nadere vorm en inhoud zal geven aan de nieuwe taakstelling van dit bureau en de activiteiten van het bureau zal integreren in het gehele administratieve gebeuren. Met het oog op deze integratie is de mogelijkheid reëel dat de chef van dit bureau te zijner tijd het hoofd van de administratie zal kunnen opvolgen.

Kandidaten dienen over een gedegen bedrijfs-economische kennis te beschikken, terwijl voorts goede organisatorische kwaliteiten vereist zijn.

Salaris tot maximaal f 2798,-.

Gunstige secundaire voorwaarden.

Sollicitaties binnen 10 dagen te zenden aan het hoofd van de Centrale Afdeling Personeelszaken, Stadhuis, Nijmegen.

Op de enveloppe te vermelden: vacature 208.

ADVERTEER MEER

IN

E.-S. B.!

De secretariaafdeling **Economische Aangelegenheden en Openbare Nutsbedrijven**, die o.m. is belast met de voorbereiding van het gemeentelijk beleid met betrekking tot de openbare nutsbedrijven en verschillende andere diensten en bedrijven der gemeente, vraagt een

jong econoom

die o.a. tot taak zal krijgen het zelfstandig uitbrengen van adviezen van financieel-economische aard.

De functie biedt afwisselend werk en geeft een goede gelegenheid om zich op een breed terrein in te werken in de beleidsvraagstukken van een grote gemeente.

De gedachten gaan uit naar een pas afgestudeerde doctorandus met goede contactuele eigenschappen en redactionele vaardigheid.

Benoeming vindt plaats in de rang van **hoofdcommies**, salarissgrenzen f 1.372,- - f 1.797,- per maand.

Aanstelling boven het minimum is afhankelijk van leeftijd en ervaring.

Goede secundaire arbeidsvoorwaarden

Een psychologisch onderzoek behoort tot de selectieprocedure.

Sollicitaties binnen 21 dagen onder nr. **101/0936** te zenden aan de chef van het Bureau Personeelvoorziening, stadhuis, Rotterdam.

**Gemeente
Rotterdam**

(Slot van blz. 193)

werd gehalveerd: een soort Poujade-beweging tegen de parasiterende ambtenarij. Meer omineus was dat tevens de roep versterkt is om weer een nieuwe staat te vormen rond Ibadan, een verdere veersnippering dus van de voormalige Western Region, waaruit eerst in 1963 de Mid-West Region is afgescheiden, waar in 1967 weer een stuk is afgehakt en toegevoegd aan Lagos State. De voorgestelde nieuwe staat zou voornamelijk de relatief rijke streek rond Ibadan moeten omvatten, waardoor het overblijvende deel tot een arm restgebied zou degraderen.

De tragiek van de Nigeriaanse situatie is dat de oorlog in Biafra gevoerd werd uit naam van de nationale eenheid, terwijl tegelijkertijd nieuwe conflictstof is aangevoerd door het compromis van mei 1967, die het bereiken van die eenheid ná de oorlog alleen maar moeilijker zal maken. De interpretatie van wat bedoeld wordt met „het nationaal belang” wordt in de huidige situatie een hachelijke zaak, vooral omdat daaruit zo veel morele rationalisaties zijn geput voor de twee miljoen slachtoffers, die het conflict tot op heden heeft gevergd.

Aart J. M. van de Laar

economisch onderzoek

Onze cliënt is een grote, moderne instelling voor wetenschappelijk economisch en sociologisch onderzoek ten dienste van grote groepen van het bedrijfsleven. De onpartijdige en diepgaande onderzoeken worden, als kompas, voor de commerciële, strategische en financiële aanpak zózeer naar waarde geschat, dat het onderzoeksteam toe is aan nieuwe medewerkers.

a. ervaren socioloog of econoom

Hiervoor komt in aanmerking een socioloog, die zich tevens heeft verdiept (of daarmee bezig is) in de (bedrijfs)economische aspecten van de te onderzoeken groepen van bedrijven. Hij kan ook een econoom zijn, die grote belangstelling voor of kennis van de sociologische en sociaal-psychologische aanpak van de te onderzoeken problematiek heeft.

Zijn taak zal bestaan uit sociaal-wetenschappelijke onderzoeken, veelal op basis van enquêtes bij ondernemers en/of consumenten. De belangstelling gaat in het bijzonder uit naar kandidaten met goede contactuele en redactionele kwaliteiten, die reeds een aantal jaren praktische ervaring hebben in deze of soortgelijke research.

b. inventieve econoom

Deze zal belast worden met algemeen economisch en statistisch onderzoek en t.z.t. wellicht mede bij de leiding van deze research-categorie worden betrokken. Het onderzoek is gericht op de structurele en conjuncturele ontwikkelingen in de betrokken groepen van be-

drijven. Bekendheid met kwalitatieve en kwantitatieve onderzoekstechnieken is zeer gewenst. Extra welkom is de man die een veelzijdig interesseveld paart aan organisatorische en leidinggevende kwaliteiten.

Voor de genoemde functies is onze cliënt het meest gediend met gegadigden die wetenschappelijke vorming paren aan belangstelling voor onderzoekingswerk. Analytisch vermogen en stylistische vaardigheid zijn van belang evenals het vermogen om in teamverband te werken. Er is een vaste salarisregeling alsmede een goede pensioenvoorziening. Voor genoemde functies is het maximum salaris ca. f 33.000,— bruto per jaar, excl. een vakantietoeslag van 6%. Wanneer bij gebleken geschiktheid de functionaris in de leiding van de research kan worden betrokken zal het te bereiken maximum salaris dienovereenkomstig hoger zijn. Alvorens officieel te solliciteren bestaat de mogelijkheid om via tel. 070 - 55 59 61 met een van onze bureau-adviseurs van gedachten te wisselen.

Brieven (geheel of gedeeltelijk in handschrift) met vermelding van de letter op de envelop, worden verwacht en discreet behandeld door het

PERSONEELSKEUZE BUREAU

VAN OVERVELD

EINDHOVEN POSTBUS 40